

Fajt Anita

Héber betűkkel magyarul

Daniel Klesch nyelvelméleti nézeteiről és költői kísérleteiről

Tanulmányom célja az ismert felső-magyarországi lelkész-író, Daniel Klesch két, eddig kiadatlan levelének nyelvfilozófiai és költészettörténeti vonatkozásainak vizsgálata.¹ Daniel Klesch életútja viszonylag jól ismert a magyarországi kutatások számára, az itt közölt dokumentumok abban az életszakaszában születtek, amikor már – miután Szepesolaszi lelkészeként több mint fél évig Kassán fogva tartották – 1674 júniusában kénytelen volt elhagyni Magyarországot. Vándorlása során több városban prédikált, végül 1676 augusztusában meghívták a jénai városi gimnázium tanárának.² Innen 1677 nyarán kétszer is megkereste a császári udvari könyvtár vezetőjét, I. Lipót császár bizalmasát, a történész-tudós Peter Lambecket. A forrásokból – mint látni fogjuk – egyértelműen kiderül, hogy ekkor még nem adta fel végleg a hazatérés gondolatát. Peter Lambeck neve ismerős lehet a magyar művelődés- és könyvtörténet iránt érdeklődők körében, hiszen az ő tudósítása az egyik legfontosabb forrásunk arra vonatkozóan, hogy 1666-ban, a török megszállás alatt milyen állapotban lehetett a budai vár egykor fényes királyi könyvtárjainak gyűjteménye. Lambeck ebben az évben ugyanis azzal a céllal utazott Budára – diplo-

¹ A tanulmány a *Német barokk költőtársaságok magyar kapcsolatai és magyarországi tagjai* című pályázat keretében született. A 135322. számú projekt a Nemzeti Kutatási Fejlesztési és Innovációs Alapból biztosított támogatással, a PD_20 „OTKA” Posztdoktori pályázati program finanszírozásában valósult meg. Itt szeretném megköszönni Szabó András Péternek, hogy a tanulmány elkészülte során önzetlen segítségére folyamatosan számíthattam. Hálával tartozom még Csehy Zoltánnak, Font Zsuzsánának, Katona Tündének, Ötvös Péternek, Szilágyi Emőke Ritának, Tóth Gergelynek és Újlaki-Nagy Rékának is, akik hozzáértésükkel különböző munkafázisokban siettek a segítségemre.

² Daniel Klesch életrajzáról frissebben: *Bibliographia Kleschiana, The Writings of a Baroque Family*, eds. Jonathan P. Clark, Karl F. Otto, Columbia, Camden House, 1996, X–XXI; CSEPREGI Zoltán, *Evangélikus lelkészek Magyarországon (ELEM), A zsolnai zsinattól (1610) a soproni országgyűlésig (1681), II/1, Nyugat-Magyarország (a dunántúli, a bajmóci és a felső-dunamelléki egyházkerület)*, 2. jav., bőv. kiad., 2/1, Bp., Reciti, 2020, Nr. 505. Legújabbán pedig (Kleschnek az osztrák költőnőhöz, Catharina Regina von Greiffenberghez fűződő viszonya kapcsán): Ötvös Péter, *Az otthon elhagyása, félelem és reménység, „Elég nehéz, hogy egyedül vagyok”*, Bp., Eger, Kossuth, 2021, 235–236. (a 614. lábjegyzetben a korábbi szakirodalom részletes ismertetésével). Egy korábbi cikkemben már foglalkoztam Klesch figurájával, ott soproni – ahol majd tíz évig a gimnázium rektoraként működött – kapcsolataira koncentráltam, és arra, hogy ezek aztán hogyan segítették exiliuma során, ld. FAJT Anita, *Othon a hitben, Irodalomtörténeti adalékok a 17. század közepén Sopronban élő osztrák nemesi családok életéhez = Soproni Szemle*, 74(2020), 345–368.

máciai tárgyalásokkal gondosan előkészítve –, hogy a bécsi udvar számára megszerezze az egykori Corvina-könyvtár maradékát.³

A források

A cikkem témájául szolgáló leveleket az Österreichische Nationalbibliothek kéziratára őrzi egy vékony kolligátumban.⁴ A misszilisek (összesen tizenegy levélnyi terjedelemben) egy nyomtatvány elé vannak bekötve, ez Daniel Klesch 1674-ben kiadott *Specimen Reale Fidelitatis Kleschianae Parodia Poetica... declaratum* című, nyomdahely megjelölése nélkül megjelent munkája.⁵ A leveleket Tarnai Andor ismertette a 'parodia'-forma magyarországi megjelenéséről és jelenlétéről írt, máig alapvető cikkében, részleteket is közölt belőlük, de figyelmét elsősorban a nyomtatvány keltette fel.⁶ Klesch első levelét ezen Lipót császárnak ajánlott munka kíséretében küldte a tudós könyvtárosnak 1677. június 23-án. Ebben leírja fogvatartásának körülményeit, és elpanaszolja az őt ért jogtalanságokat: javainak elkobzását, bebörtönzését – ügyelve arra, hogy ne a római katolikus hit ellen beszéljen, hanem csak azok ellen, akik áttérésre próbálták kényszeríteni. Elmondja, az itt küldött, a császárt dicsőítő nyomtatványt korábban már több módon is megpróbálta eljuttatni az udvarhoz. Ezek vélhetően nem jártak sikerrel, ezért most ismét újabb példányokat küld, és alázattal kéri Lambecket, adja azt át az uralkodónak. Fő célja tulajdonképpen az, hogy elérje: elvett javaiért cserébe kárpótlásként megkaphassa a palotagrófi (*Comes Palatii Caesarei*) címet.

Klesch a *Specimen Reale Fidelitatis*ban egy, Karl Kaspar von der Leyen trieri érsek művét alapul vevő, Lipót császárt dicsőítő és császárhűségre buzdító verset készített, keletkezésének történetét és rövid ismertetését megtalálhatjuk Tarnai cikkében.⁷ Klesch versében a magyar alattvalókat szólítja fel a császári hűségre,

³ Erről ld. részletesen: VISKOLCZ Noémi, *Peter Lambeck budai utazása a corvinákért 1666-ban = Magyar Könyvszemle*, 125(2009), 149–188. Ezek közül ma kettő megtalálható az ÖNB gyűjteményében.

⁴ Jelzete: ÖNB, Cod. 9517.

⁵ KLESCH, Daniel, *Quod Deus Bene Vortat! Sub ejusdem Numinis Divini Auspicio Et Imperatorii Nominis Leopoldini Indicio feliciter prodiit (Postquam Captivus e Carcere Cassowiensi prodiit) Specimen Reale Fidelitatis Kleschianae Parodia Poetica non ficta aut picta, sed facta & pacta declaratum: ad autodiam seu elegiam... Caroli Casp. a Petra archi episcopi & electoris Trevirensis etc. Sub Anagrammate nominis imperatorii... Leopoldus...*, [h. n.], 1674. RMK III 2681. A nyomtatványból – a kolligátumban található túl – ma két példány ismert, egy szintén Bécsben, egy pedig a hallei magyar 'coetus' gyűjteményében. Ld. *Bibliographia Kleschiana* 1996, i. m. DK-34. (A DK, CK, CDK rövidítések a továbbiakban is a *Bibliographia Kleschiana* adataira vonatkoznak). A bécsi példány digitális másolatát ld. <http://data.onb.ac.at/rep/10B25FB6>.

⁶ TARNAI Andor, *A paródia a XVI–XVIII. századi Magyarországon = Irodalomtörténeti Közlemények*, 94(1990), 444–469.

⁷ TARNAI 1990, i. m. 462–465. Klesch a mű jegyzetében elmondja, hogy von der Leyen érsek versét a – lutheránusból konvertált – jezsuita Stephan Hagertől kapta, aki kassai fogsága alatt igyekezett a prédikátort katolikus hitre téríteni. *Uo.*, 463.

és a forrásul szolgáló mű franciaellenességét törökellenességre alakítja át. A nyomtatványban – Kleschre egyébként igen jellemző módon – terjedelmes lábjegyzetek is találhatóak, ezekben szerzőnk egyrészt (ismét) hosszan bizonyítja ártatlanságát, kéri hittársait, hogy nyomtatványát juttassák el Lipót császárhoz. Két korábbi művére is utal: az 1658-ban Bécsben kiadott, I. Lipót koronázására készített anagramma-verseire, amelyeknek kézíratos változatát személyesen is volt módja átnyújtani az újdonsült császárnak,⁸ valamint egy 1669-ben Lőcsén kiadott művét idézi, amelyet abból az alkalomból szerzett, hogy 1669 tavaszán Szepesolaszi előljáróinak nevében köszöntötte Szegedi Ferenc egri püspököt, Csáky Istvánt és Johann von Rottalt.⁹

Mint már korábban is említettem, a nyomtatvány bemutatása után Tarnai első sorban az alább *Függelék*ben közölt levelek politikai vonatkozásait emelte ki. Meglátása szerint Klesch második megkeresésekor „már szinte érdektelen, hogy újabb könyveket küldött; egyedül az az ajánlat fontos; hogy ha letelepedhet egy szabad királyi városban [...] tudná, mi a kötelessége a felkelőkkel (malcontenten) szemben, vagyis jelentené titkos tárgyalásaikat, és rábeszelné őket a fegyverletételre.”¹⁰ Azt is megemlíti, hogy a levélhez csatolt *Memorialéban* Klesch „eldicsekedett, hogy 1669-i kiadványában héber betűkkel magyar szöveget írt le, és ő fedezte fel a két nyelv kapcsolatát. A német irodalomban szerzett érdemeit azzal emelte ki, hogy ő honosította meg az alkaioszi és a pindaroszi versformát, mindkettőt VIII. Orbán pápát követve.” Azt már a lábjegyzetben teszi hozzá, hogy a megküldött verseket nem ismeri.¹¹ Tarnai úgy vélhette, hogy a levelekben említett Klesch-nyomtatványok közül csak a kolligátumban található *Specimen Reale*

⁸ KLESCH, Daniel, *Anagrammatismus Onomastico-Genethliacus*, Wien, Kürner, 1658. (DK-12.) Klesch a bécsi nyomtatványról a *Specimen Reale Fidelitatis* 6 (β) lábjegyzetében tudósít. Tarnai cikkének idején a kiadás még ismeretlen volt, azóta az RMNY negyedik kötetében szerepel (RMNY 2752, RMK I 929b). Az RMNY három példányt ismer belőle. A nyomtatvány többségében latin köszönőverseket tartalmaz (Leopold nevére öt verses anagramma, az Ausztria névre akrosztichon és kronosztichon), ezek mellett egy német szonett (*Zugab einer Glückwünschung in einem deutschen Klinge-Gedichte*) és egy magyar nyelvű kronosztichon is található. A szonettformának ez egy igen korai vernakuláris előfordulása hazánkban. Az 1658-as kiadványból egy anagrammát a *Specimen Reale Fidelitatis* is közöl a vers eredetét margón is jelezve („Anno 1658. Wien Impressa”). Az anagramma az 1658-as nyomtatványban az A4r lapon található, az azt megelőző kronosztichonban némi eltéréssel („CastVs, LIbertatIs assertor perennet” (1674) helyett „CastVs, LIberaLIIs, LIberator, LIbertatIs assertor perennet” [1658]).

⁹ Klesch németül, latinul és magyarul üdvözölte az előljárókat 1669. április 17-én, a munkáról a *Specimen Reale Fidelitatis* a lábjegyzete tudósít, s ugyaninnen megtudható, hogy az elmondottakat verses formában fia, Christoph Daniel ugyanezen év május 14-én Rottal jelenlétében (is) előadta. Ebből a nyomtatványból ma sem ismerünk példányt, a *Bibliographia Kleschiana* sem ismeri. A Rottalnak címzett latin, német és magyar – alexandrinus formába szedett – verseket mindenesetre a *Specimen Reale Fidelitatis* is közli a nyomtatvány végén, margón jelölve, hogy az 1669-ben kiadott versekről van szó („Anno 1669. Leutschowiae impressa”).

¹⁰ TARNAI 1990, i. m. 463.

¹¹ TARNAI 1990, i. m. 464.

Fidelitatis maradt fenn, a többi melléklet elveszett: „Nincsen meg tehát a héber betűkkel írott magyar szöveg sem.”¹² Pedig megvan, akárcsak az alkaioszi és pindaroszi versek.

Tarnai, amikor a levelekből idéz, nem teszi nyilvánvalóvá, hogy a citált helyek egymáshoz képest hol szerepelnek a forrásokban, és azt sem árulja el, miért gondolja úgy, hogy a héber betűkkel írt magyar szöveg Klesch egy 1669-ben kiadott művében lenne. Nézzük meg tehát a leveleket, immár egészükben.¹³ Az elsőben, a fent ismertettek szerint, Klesch egy kéréssel fordul Lipót császárhoz, amelyhez célja elérése érdekében küldi az említett nyomtatványt is (*Specimen Reale Fidelitatis*), benne a Tarnai által elemzett ’parodiá’-val. A levél végén említést tesz egy, azokkal egy időben elküldött hamburgi prédikációjáról, amely 1675-ben jelent meg.¹⁴ Az említett prédikáció valójában két munka, külön címlappal, de vélhetően egyszerre kiadva. Tarnai cikkében nem tér ki részletesebben ezekre a nyomtatványokra – annyit jegyez meg, hogy Klesch röviden bemutatja azokat –, csak közli az RMK-számukat, pedig példányuk megtalálható az ÖNB gyűjteményében. Felmerül tehát a gyanú, hogy Lambeck mégiscsak megőrizte a Klesch által küldött nyomtatványokat.

Az augusztusi, második levélből kiderül, hogy Klesch első megkeresésére nem érkezett válasz, ezért itt újabb példányokat küld a *Specimen Reale Fidelitatis*ből. Azt is megemlíti, hogy korábban a trieri érseknek is küldött munkájából. A lelkész újonnan előadja kérését a palotagrófi címre vonatkozóan, és hosszabban is kifejti azon kívánságát, hogy a címet fiára, Christoph Danielre is terjesszék ki. Itt is felajánlja, hogy ha letelepedhetne egy magyarországi szabad királyi városban, segédkezhetne az elégedetlenkedők titkos ügyeinek felderítésében, illetve (egy későbbi helyen) az ellenszegülőket – akik meglátása szerint minden bizonnyal kálvinisták lesznek – fegyverletételre fogja bírni. A levél utóiratában megjegyzéseket tesz a leendő oklevélbe foglalandó teljes névvel (Daniel von Kleschen auff Neüenweiler) és címerével (a pecsétjén látható Pegazust egy arany sastollal egészítsék ki) kapcsolatban.

A leveleket több, külön lapra lejegyzett kiegészítés – Klesch szóhasználatában *Memoriale* – követi. Mivel Tarnai főként ennek alapján datálja a héber betűs írást 1669-re, ezért ezeknek tartalmát és sorrendjét érdemes részletesebben is szemügyre vennünk. A kolligátum 9. lapjának – ami a végső bekötés előtt egy különálló levél lehetett – rektóján négy pontban szerepelnek megjegyzések, verzőján egy Klesch által adott cím található,¹⁵ majd a lap alján egy, már számozatlan ’nota

¹² Uo.

¹³ Ld. *Függelék*.

¹⁴ A német nyelvű szentbeszéd a Szentháromság utáni 23. vasárnapon és hétfőn hangzottak el a hamburgi dómtemplomban. KLESCH, Daniel, *Apostolica Status Ratio és Evangelica Status Ratio*, Hamburg, 1675, RMK III 2700, DK-47. Az ÖNB példányának digitális másolatát ld. <http://data.onb.ac.at/rep/106CA67A>.

¹⁵ „Memoriale Desiderii Kleschiani Ad Magnificum Dominum Domnium Georgium a Lambek Sacratissimae Caesarae Maiestatis Consiliarium et Bibliothecarium etc. Dominum ac Patronum

bene'-kiegészítés. A rektón szereplő, négy pontba foglalt kiegészítések közül a legelsőben Klesch arról beszél, hogy 1669-es éneke végén fiára vonatkozóan tett egy megjegyzést, és kérte, hogy az ő nevét is foglalják bele a *Diploma Palatinalé*-ba. Mivel ebből a nyomtatványból ma már nem ismerünk példányt, ennek igazságtartalmát nem tudjuk ellenőrizni – ha ez így volt, akkor már 1669-ben is pályázott a palotagrófi címre. A második pont alatt nyelvtudásáról beszél, és kiemeli, hogy kiváló magyartudása miatt az ország nemesei között nagy tiszteletnek örvendett. Ha valaki ugyanis a magyarokkal saját nyelvükön beszél, már félig meg is nyerte őket. Nem mulasztja el, hogy itt is szóba hozza a korábban már – a levelekben is, a *Specimen Reale Fidelitatis*-ban is – többször megemlített Rottal grófot, aki szintén kiválóan beszélt magyarul, és aki Klescht biztosította róla, hogy a császár emlékszik még a lelkész meghallgatáson előadott, 1658-as beszédére. Harmadiként arról beszélt, hogy könyvtára, amely bebörtönzése miatt elpusztult, háromezer kötetre rúgott, hisz már egészen fiatal korától építette, és minden utazása alkalmával bővítette. A lapon utolsóként konkretizálja, hogy a város, ahol a császár oltalma alatt világi tisztséget viselve szívesen letelepedne, Sopron. A címet magának szinte már meg is előlegezve a levelet úgy írja alá: „Daniel Klesch von Neuenweiler.” Mondanivalója ugyanakkor itt még messze nem ér véget, a hátlapon következik a fent említett 'nota bene', ahol bizonyos itt küldött versekre utal, de az azokat tartalmazó nyomtatvány címét vagy kiadásuk helyét nem jelöli meg pontosan: „Aus innliegenden und mit beygefügeten deutschen Gedichten.” Mint írja, az itt küldött versekből megláthatja méltósága, hogy több olyan német versmértéket is feltalált (erfunden), amelyekre korábban egy német sem gondolt. Itt különösen a Maffeo bíboros – a későbbi VIII. Orbán pápa – latin mérték szerint készült alkaioszi és pindaroszi ódáit emeli ki,¹⁶ hogy közvetlenül ezután (sokadszorra) aláhúzza, ez is bizonyítja tehát, hogy kiérdemelte a palotagrófi címet: „Und hette ich nur hiermit aller Urtheile nach das Diploma Palatinale verdienet, welches ich nochmahls allerunterthänigst bitte und zu erlangen verhoffe”.¹⁷

További két levél szerepel a kolligátumban. Az első rektó (10r) oldala teljesen teleírva – hátlapján csak annyi: „Pro Memoria!”. Legvégül az utolsó lap rektó oldalán

meum aestimatissimum.” A levél közepén jól kivehető egy haránthajtás, tehát a papírlap eredetileg félbe volt hajtva. A címzés tehát a számokba szedett kiegészítések hátlapjának összehajtott egyik felén, a 'nota bene' pedig annak szemközti másik felén helyezkedik el.

¹⁶ „Aus innliegenden und mit beygefügeten deutschen Gedichten werden Eüre hochedle Magnificentz ersehen, daß ich unterschiedliche deütsche Reimarten (genera carminum), daran kein Deutscher jemals gedacht, zuerst erfunden, sonderlich das Alkaische und die Pindarischen Oden, nach des Cardinals Maffaei, nachmahl in pontificatu Urbani VIII. latenischen [!] Abmessungen durchaus verfertiget.” Ld. *Függelék*. „Az itt szereplő mellékelt német költeményekből láthatja Méltóságod, hogy olyan különféle német versmértékeket (genera carminum) találtam fel, amelyekre korábban egy német sem gondolt. Különösen az alkaioszi és pindaroszi ódákat, amelyeket egészében Maffaei kardinális, a későbbi VIII. Orbán pápa latin mértékei szerint készítettem.” (Itt is és a későbbiekben is tölem származnak Klesch német szövegeinek fordításai – F. A.)

¹⁷ „Így tehát mindenki véleménye szerint megérdemeltem volna a diploma palatinalét, amelyet ismételten legalázatosabban kérek, és elnyerését remélem.”

(11r) található sorokkal ér véget a kolligátum. A 10 rektó levél legtetején ismételten a *Memoriale* címet olvashatjuk, majd először németül kéri Lambecket, hogy a titkáran keresztül juttassa el kérvényét a császárnak, majd latin nyelvre váltva fiáról, Christoph Danielről ír, aki jeleskedik tanulmányaiban, és akibe Klesch beleplántálta a dicséretes ausztriai ház iránti szeretetet (*amor*) és vonzalmat (*affectus*). Ezután felsorolja kisebb – ekkor még élő – fiait és feleségét is, összes gyermeke anyját, Elisabeth Grubert, aki – természetesen nem felejtí itt el megemlíteni – ausztriai származású. Hogy még egy alkalma legyen szóba hozni az 1658-ban a császárnak ajánlott anagrammáit, elmondja, legidősebb fia is abban az évben született. A lap legalján ismét németül kívánja a császárnak, hogy az ég megajándékozza egy trónörökössel. A lap szélén utólagos beszúrásaként szerepel az újabb ’nota bene’, amelyben leírja, hogy nem szeretne többé egyházi tisztséget, inkább különböző írásokkal szeretne érdemeket szerezni. Az utolsó levélen (11r), mindentől némiképp függetlenül áll az utolsó ’nota bene’, amelyben említést tesz bizonyos itt küldött héber betűs magyar sorokról, és röviden utal a két nyelv – állítása szerint általa felfedezett – hasonlóságára:

Die Reimen, welche mit hebräischen Characteren hierunten gesetzet, sind ungrisch, welche Sprach mit allen ihren affixis, suffixis, formationibus, etymis und terminationibus orientalisch ist. Diese Art hat noch kein Ungar gesehen, ich bin dessen erster Erfinder, und befinde, daß die ungrische Sprache nicht füglicher, als mit diesen hebräischen Characteren könne geschrieben werden. Hiervon habe ich in die wolffenbüttelische Bibliothek 300 Exemplaria geschickt.¹⁸

Közelebről megvizsgálva tehát Klesch kiegészítéseit, világosnak tűnik, hogy sem a héber–magyar írást, sem az alkaiozi, ill. pindaroszi strófákat nem egy 1669-es kiadványban kell keresnünk. Bár valóban említésre kerül egy bizonyos ponton egy 1669-es nyomtatvány, mégis ettől teljesen függetlenül és a kiegészítések egészen más helyein utal héber betűs írására és alkaikus verseire, pindaroszi ódájára.

Mivel az első levélben említett küldemények megtalálhatók az ÖNB gyűjteményében, joggal remélhetjük, hogy a második levélben említésre kerülő Klesch-művek is itt rejtőznek, még ha a címüket nem is ismerjük. Ezekből az évekből a bécsi gyűjtemény megőrzött Kleschtől egy feltehetően 1675-ben kiadott, Wittenbergben tartott halotti prédikációt (*Exul parentator...*). Bár a nyomtatvány egy német szöveget közöl, és tartalmaz verses betéteket, azok nem a Klesch által említett strófák.¹⁹ 1677-ből, a levelek írásának évéből is található két régi nyomtatvány a könyvtár gyűjteményében. Az első *Poema et Drama Paschale* címmel

¹⁸ Ld. *Függelék*. „A héber írásjeles sorok, amelyek alul állnak, magyarul vannak, amely nyelv toldalékaival, ragozásával, szótöveivel és végződéseivel egészen keleti. Erre még egy magyar sem jött rá, az én felfedezésem, és véleményem szerint a héber betűk lennének a legalkalmasabbak a magyar nyelv lejegyzésére. [A nyomtatványból] 300 példányt a wolffenbütteli könyvtárnak elküldtem.”

¹⁹ KLESCH, Daniel, *Exul parentator... in sepultura Matronae Christinae Bossiae*, [h. n.], 1675, RMK III 2719, DK-43. A bécsi példány digitális másolatát ld. <http://data.onb.ac.at/rep/102D160E>.

tartalmaz egy Klesch által szerzett, alkaioszi strófákba foglalt húsvéti éneket latinul és németül, egy húsvéti, a jénai városi gimnázium diákjai által előadott iskoladráma (passiójáték) színlapját – szintén németül és latinul –, valamint egy tojást formáló képverset („votum paschale in ovo poetico”), amelyben Klesch a címlapon is kiemelt Caspar Posner jénai professzort, egyetemi rektort, valamint a jénai egyetem tanárait köszönti.²⁰ A másik 1677-es nyomtatvány *Festorum anniversariorum et primariorum* címmel szintén Jénában jelent meg, és több verset is tartalmaz az egyházi év fontosabb ünnepeire, mindegyiket két nyelven, amelyeket a címlap elmondása szerint a jénai tanácsházán az egyházi ünnepek alkalmával énekelve elő is adtak.²¹ A latin szövegek minden esetben valamilyen antik vagy középkori egyházi ének parafrázisai.²² Klesch énekei a következő sorrendben állnak: karácsonyi jambikus himnuszok, valamint – szintén karácsonyra – Horatius (I. könyv) IX. ódájának formájára szerzett, alkaioszi strófákban készült himnuszok, az előző jénai nyomtatványban is szereplő húsvéti alkaioszi ódák, Krisztus mennybemenetelének alkalmára szerzett alkaioszi ódák, valamint két pünkösdi pindaroszi óda. A nyomtatvány legvégén pedig hat héber betűvel szedett sor áll. Megvannak tehát a Lambecknek címzett levelekben említett versmértékek és – ahogy az sejtethető – a héber betűkkel írt magyar szöveg is.

Bizonyosnak tűnik, hogy Klesch második levelének függelékeként küldte Lambecken keresztül a császárnak ezeket a nyomtatványokat. Egy belső kapcsolat is fennáll a *Festorum anniversariorum* és a bécsi levelek tartalma között. A nyomtatvány latin pindaroszi ódájához Klesch a lap alján a következő megjegyzést fűzte: „Ez a pindaroszi óda Maffei kardinálisnak – akit később pápaként VIII. Orbánnak neveztek – a versmértéke (»metrum«) szerint lett megalkotva; Boecler más versformákat (»alia carminis genera«) alkalmaz; a könnyebbeket választottam, és azokat német versben (»in Rhythmis Germanicis«) utánoztam,

²⁰ KLESCH, Daniel, *Poema & Drama Paschale, Jesu Christo... Rectori p. t. Magnifico Dn. Casparo Posnero... in hac Universitate Facultatum Decanis ac Professoribus, Sacrum a Pube Scholastica Ludii Literarii Senatorii Jenensis Actu Publico ac Solenni Productum*, Jena, 1677, RMK III 2819b, DK-59. A bécsi példány másolata: <http://data.onb.ac.at/rep/10B25FAD>. A kiadvány olyan mértékben hasonlít Klesch egy korábbi, még 1669-ben Lőcsén kiadott, szepesolaszi húsvéti iskoladráma színlapját közreadó nyomtatványára (RMK II 1181, RMNy 3553, DK-20), hogy ellene kell mondanunk Varga Imre RMNy-ben hivatkozott azon megállapításának, hogy nem egyértelmű a darab szerzősége. Amellett, hogy ugyanolyan koncepció szerint épül fel a két kiadvány (a színlapot kiegészíti egy két nyelven, az új német verselési iskola elveihez igazodva megalkotott ének), a két nyomtatvány címadásának koncepciója – és megfogalmazása – olyan mértékben megegyezik (és egyéni), hogy Daniel Klesch szerzőségéhez nem fér kétség.

²¹ KLESCH, Daniel, *Festorum anniversariorum et primariorum Nativitatis, Resurrectionis, Adscensionis Christi: Et Visibilis Effusionis Spiritus Sancti i.e. Pentecostes*, Jena, 1677, RMK III 2819a, DK-60. A Klesch-bibliográfia 3 példányát ismeri a nyomtatványnak (New Haven, New York és Bécs). A bécsi példány digitális másolatát ld. <http://data.onb.ac.at/rep/10551453>. Ma már ennél több példány is nyilvántartott, ezek részletesebb ismertetésére még visszatérünk.

²² A feldolgozott himnuszok: *Puer natus in Bethlehem; Corde natus ex Parentis; Salve festa Dies, toto Venerabilis aevo; Festum nunc celebre magnaue gaudia* és *Veni Creator Spiritus*.

szorosan követve a latint.”²³ A pindaroszi ódaformával kapcsolatban tehát szinte ugyanazt a kijelentést teszi, mint a Lambeck-levélben, a nyomtatvány mondata annyival bővebb, hogy itt Johann Heinrich Boecklert is megemlíti, mint aki szintén szerzett pindaroszi ódákat, de másképp, mint Barberini (és ő). Boeckler (1611–1672) a retorika professzora volt Straßburgban, ráadásul azokban az években is, amikor Klesch is az egyetemen tanult (1646 körül). A magyarországi lelkész tehát ismerte Boecklert, vélhetően személyesen is hallgatta, ő mégis Maffeo Barberini mintája mellett döntött. Dolgozatom következő részében arra keresem a választ, hogy mi lehetett Daniel Klesch poetológiai motivációja, amikor így járt el.

Maffeo Barberini (1568–1644, 1623-tól VIII. Orbán névvel pápa) – amellet, hogy természetesen jelentős alakja volt kora valláspolitikai életének, költőként is fontos személyiség volt, és a magyar irodalomtörténet-írás számára is központi jelentőségű. A magyar kutatások elsősorban Zrínyi Miklóshoz fűződő kapcsolata miatt foglalkoztak vele, hiszen régóta ismert, hogy a pápa 1636-ban Rómában magánaudiencián fogadta a magyar főnemest. Barberini ekkor átnyújtotta neki az 1634-ben kiadott összegyűjtött verseit, azzal a felszólítással, hogy kövesse az abban megfogalmazott poétikai programot. A pápa és Zrínyi költészetének szembesítését csak legújában végezte el Szörényi László és Bene Sándor.²⁴ Bár a két szerző eltérően látja azt, hogy Zrínyi milyen szorosan követte valójában Barberini poétikai nézeteit, megítélésében egyetértenek. A nemzetközi szakirodalom alapján mindketten olyan figuraként mutatják be, aki új költői programot megteremtve elutasítja az antik költészeteszménnyel együtt a keresztény irodalomba is beszivárgott erotikát. Barberini a költészet keresztényiesítését tűzte zászlajára. Ez ugyanakkor nem jelentett teljes szembefordulást az antik hagyománnyal, sőt: törekedett az antik versmértékek keresztény tartalommal való feltöltésére. És nem csak saját munkásságában: ismert, hogy 1631-ben felügyelete alatt új breviáriumot adtak ki, amelyben – utasítására – a liturgia egyes himnuszait antik metrumokba írták át. Ami számunkra most fontos: ezt megteszi a pindaroszi ódákkal is. Barberini Zrínyinek is átnyújtott *Poematájában* négy ilyen óda is megtalálható, ezek négy különböző szent (Keresztelő Szent János, Mária Magdolna, Szent Lőrinc és IX. [Szent] Lajos, francia király) emlékére készültek, s közülük az utolsó kettővel mutat Klesch ódája formai hasonlóságot.

²³ „Ode ista Pindarica ad metrum Cardinalis Maffaei, post in Pontificatu URBANI VIII. dicti composita est: BOECLERUS alia carminis genera ponit: faciliora elegi eademque in rhythmis Germ. κατά ποδά (πόδα) imitatus sum.” KLESCH *Festorum anniversariorum* 1677, i. m. [A4r]. A *κατά ποδά* kifejezés ebben a kontextusban többféleképpen is értelmezhető. Jelentheti azt is, hogy Klesch szorosan (nyomdokában járva) igyekezett követni a latin mintát, de azt is, hogy verslábak szerint követte a latint. Valószínűbb ugyanakkor az első értelmezés. A mondat fordításában és értelmezésében Tóth Gergely volt segítségemre, amit ezúton is köszönök neki.

²⁴ SZÖRÉNYI László, *Zrínyi Miklós és Maffeo Barberini, azaz VIII. Orbán pápa költeményei = Határok fölött, Tanulmányok a költő, katona, államférfi Zrínyi Miklósról*, szerk. Bene Sándor, Fodor Pál, Hausner Gábor, Padányi József, Bp., MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2017, 449–459; BENE Sándor, *Szirének, fönixek, könnyek, Zrínyi Miklós költészete a kortárs poétika összefüggésében = Zrínyi Miklós és a magyarországi barokk költészet*, szerk. Bene Sándor, Pintér Márta Zsuzsanna, Eger, Líceum, 2021, 105–135.

Pindaroszi és alkaioszi ódák

A pindaroszi óda kora újkori verstana a poétikatörténet igen izgalmas területe.²⁵ Metrumára nagyfokú variabilitás jellemző, de az ódák szigorú ritmikai rendjét csak a 19. századi filológiai kutatások során ismerték fel. Bár Pindaroszt és ódáit már korábban is nagyra becsülték, verseiben a szándékolt homályt és féktelen lelkesedést csodálták. Ennek a szemléletnek vált poétikai programiratává Horatius – egyébként szapphói strófában írt – Pindarosz-ódája (IV. 2), amelyben a kardalköltő úgy jelenik meg, mint aki „új szókat ditirambusában vakmerőn görget, szabad szabállyal, s nem köti versét.”²⁶ Ha a konkrét forma európai megjelenését vizsgáljuk, akkor azt látjuk, hogy a latin nyelvű pindaroszi óda speciálisan neolatin jelenség, az antik római kultúrában ugyanis nem követték Pindarosz görög ódáinak verstani jellemzőit, a korábban említett metrikai bizonytalanságok miatt, amit akkor még szabálytalanságként értelmeztek.²⁷ Az átláthatatlan szerkezet miatt tehát a formát alkalmazni kívánók sokáig definíciós nehézségekbe ütköztek. Egy jellemző működött alapvetésként: a vers három verszakos periódusokból építkezik, amelyben egy 'strophá'-t egy azzal azonos metrumú 'antistrophá' követ, majd a periódust egy önálló struktúrával rendelkező 'epodosz' zárja le. Egy versben több ilyen periódus is alkalmazható, a metrikai mintázatot mindig követve. A 16. századtól egyre népszerűbbek lettek a polimetrikus versek, ezért a pindaroszi ódára is nagyobb figyelem irányult, csak szembe kellett nézni a hiányzó antik latin minták problémájával, hisz általában a neolatin költők más formákkal kapcsolatban azokat követték. Két megoldást termelt ki a gyakorlat: aki egy pindaroszi óda írásához fogott, az vagy egy konkrét, Pindarosztól származó görög óda metrikai struktúráját vette át, vagy teljesen szabad metrumot érvényesített versében.²⁸ Európában elsőként a *Pléiade* költőiskola szerzői között lett különösen népszerű ez a forma, és a században vernakuláris megjelenése is megtörtént, ami azért különösen izgalmas, mert a latin és nemzeti nyelvű költemények között általában nem volt formai átjárás egyik irányba sem: Petrarca szonettjeit latinul epigrammokban, elégikus disztichonokban adták vissza, egy nemzeti nyelvű költeményt pedig általában valamilyen antik formába szabtak át. Franciául Pierre de Ronsard

²⁵ A későbbiekben elsősorban a pindaroszi ódák verstani hagyományaira koncentrálok, és nem általában a költő Pindarosz személyének és verseinek recepciójára. A kettő természetesen összefügg, ugyanakkor nem fedi le teljesen egymást. Pindarosz kora újkori recepciójának bemutatása túlmutatna a jelen dolgozat keretein.

²⁶ Nemes Nagy Ágnes fordításában idézzük a verset.

²⁷ A következőkben a forma neolatin megjelenésével kapcsolatban Jochen Schultheiß cikkének eredményeire támaszkodom: SCHULTHEISS, Jochen, *Zwischen philologischer Analyse und poetologischem Programm, Zur Metrik der neulateinischen Pindarischen Ode = Neulateinische Metrik, Formen und Kontexte zwischen Rezeption und Innovation*, hrsg. Stefan Tilg, Benjamin Harter, Tübingen, Narr Francke Attempto, 2019 (NeoLatina, 33), 111–132.

²⁸ Léteztek filológiai kutatások Pindarosz metrikai struktúráival kapcsolatban, az alexandriai filológusok is komoly erőfeszítéseket tettek a verstani rendszer leírására, és felfigyeltek a különböző metrikus rendszerek kombinációjára.

(1524–1585) – aki a *Pléiade* tagja is volt – már törekedett arra, hogy ódáiban formailag szorosabban imitálja a görög költő ódáit.²⁹ Angolul Ben Jonson (1572–1637) szabályos jambusokat használt pindaroszi ódáiban, de különböző sorhosszúságokban, úgy, hogy a költemény optikailag leképezze a görög mintákat.³⁰

Természetesen Pindarosz alakja és versei a 16. századi német humanistákat is foglalkoztatták – elég csak Melanchthon egyetemi Pindarosz-előadásaira és próza-fordításaira gondolnunk –, kezdetben elsősorban görögül és latinul.³¹ A német irodalomnak ugyanakkor a 17. század első harmadától fő programjává vált az antik verselés vernakuláris nyelvű megszólaltatása. Ennek aztán a pindaroszi óda meghonosítása is hamar fontos részévé vált, de a fő minta nem közvetlenül az antik irodalom, hanem a 16. századi francia és olasz költészet volt.³² Először Georg Rodolf Weckherlin ültette át a formát az 1610-es években, majd őt követte Martin Opitz, aki alapvető és iránymutató poétikai munkájában (*Deutsche Poeterey*, 1624) már elméleti igénytel fordult a pindaroszi óda felé, és példaként két német nyelvű ódát is közreadott. Opitz elméletében az alapszabályokkal kapcsolatban (háromosztatúság, metrikai és rímelési szabadság) az alapvető neolatin poétikákat követte (Julius Caesar Scaliger, *Poetices libri septem*: 1561, Jacob Pontanus, *Poeticarum institutionum libri tres*: 1594), és bár Ronsard-ral és Weckherlinnel szemben témájukban kiemelte (ill. leszállította) a verseket az udvari szférából, Weckherlinhez hasonlóan ő is jelentősen támaszkodott a francia költő megoldásaira, bár nem csak kizárólag azokra.³³ A forma aztán az egész 17. századi német költészetben népszerű maradt. Kihhasználva a benne rejlő innovatív lehetőségeket, többen is kísér-

²⁹ A „pindarizálás” tudatosan kidolgozott poetológiai technika volt részéről (saját szóhasználatában többek között: „soin Pindarique”). Ennek lényege abban rejlett, hogy egy viszonylag hétköznapi témát a legbonyolultabb költői megoldásokkal igyekezett megfogalmazni. Az 1550-ben megjelent *Odes* kötete pindaroszi ódákkal kezdődik, ez is mutatja a forma koncepciózus helyét a francia költő poétikai programjában. Ld. KOCH, Wilhelm, *Das Fortleben Pindars in der deutschen Literatur von den Anfängen bis Andreas Gryphius = Euphorion*, 28(1927), 195–218, 202; SILVER, Isidore, *Ronsard and Du Bellay on their Pindaric Collaboration = The Romanic Review*, 33(1942), 1–25.

³⁰ A forma angol megjelenéséről ld. még MOST, Glenn W., *Horatian and Pindaric Lyric in England = Zeitgenosse Horaz, Der Dichter und seine Leser seit zwei Jahrtausenden*, hrsg. Helmut Krasser, Ernst A. Schmidt, Tübingen, Gunter Narr, 1996, 117–152.

³¹ KOCH 1927, i. m. 195–200.

³² MEID, Volker, *Barocklyrik* 2., aktualisierte und erweiterte Auflage, Stuttgart, Metzler, 2008, 78–80; SZYROCKI, Marian, *Die deutsche Literatur des Barock, Eine Einführung*, Stuttgart, Reclam, 2010, 82–84.

³³ Koch tanulmányában amellett érvel, hogy Opitz első pindaroszi ódájának elrendezése Pindarosz első phytói ódájával mutat hasonlóságot. A göröghez, meglátása szerint, ugyanakkor latin közvetítéssel férhetett hozzá. KOCH 1927, i. m. 210. Keppeler meglátása szerint Opitz az első költeményben Ronsard ódakötetének 10. darabját követte, a második óda – amely Adam von Bibran halotti búcsúztatója – olasz mintáját, amelyre Opitz bár szerzővel, de cím nélkül utal („Ex Italico summi viri Abrahami Bibrani, Adami fratris, quamvis paullo liberius, translatum”), ő sem tudta meghatározni, és a pontos forrás azóta is ismeretlen. KEPPELER, Emil Richard, *Die Pindarische Ode in der deutschen Poesie des 17. und 18. Jahrhunderts*, Tübingen, H. Laupp, 1911, 2–3.

leteztek vele, Philip von Zesen 1640–1641-ben (*Deütscher Helicon I–II*) például a szonett és a pindaroszi óda jellemzőinek elegyítésével („pindarisches Klinggedicht”).

Bár Opitz a metrum, rímelés, strófafelépítés szabadságát hangsúlyozta, és a *Deutsche Poeterey* két szövegét (egy esküvői és egy halotti éneket) nem kötelezően követendő példaként tárta a közönség elé, az utána jövő évtizedek ódaköltészetét áttekintve az látható, hogy szinte előírászerűen másolták ezt a két verset, mind a metrum, mind a rímképlet tekintetében.³⁴ Az opitzi mintázat a következő volt: amennyiben ünnepi, örömteli alkalomra születik az ének, a teljes strófa és antistrófa négyes jambusból építkezik (rímképlete: aabb cddc eeff ghhg), az epodosz pedig négy trocheusból (abba ccdd effe). Ha a téma szomorú (főként a halotti búcsúsztatók), a strófa és antistrófa négyes trocheus sor (abba ccdd effe), az epodosz pedig két négysoros egységből áll: az elsőben egy alexandrinus, két sor hármastrocheus és egy sor vers commun – 10 vagy 11 szótagból álló jambikus sor – található, a másodikban egy alexandrinust két sor kettőstrocheus és egy sor vers commun követ (rímképlete abba cddc). Zesen *Deütscher Helicon*-jában aztán – amellet hogy egyes költeményekben határozottan az opitzi formát követi – azzal is kísérletezett, hogy az elődje által még nem használt daktilusokat és anapesztusokat is beemelje mind a strófákba, mind az epodoszokba, olykor felváltva egy-egy versszakon belül is.³⁵ Az első, aki ettől a mintázattól aztán jelentősen el tudott rugaszkodni, az Andreas Gryphius volt az 1640/1650-es években, még mindig teljesen függetlenül a közvetlen görög mintáktól – talán holland előképekre és Justus Georgus Schotteliusra támaszkodva, aki az epodoszokban a daktilust anapesztusokkal és trocheusokkal is vegyítette, teret engedve ezzel a szélesebb körű ritmusváltásoknak. Gryphius pindaroszi ódáiban kiszakadva az alkalmi (ill. alkalmazott) költészet köréből, személyes hangot ütött meg, és a zsolnárköltészet stílusa felé közelített. Ritmikailag strófáiban és antistrófáiban is előszeretettel építkezett alexandrinusokból és vers communokból, amelyek Opitznál kizárólag az epodoszokban jelenhettek meg. Gryphius a lelki felindultságot visszaadandó előszeretettel élt a jambikus és trocheikus lejtés közti ritmusváltás eszközével. Versei nagy sikert arattak, és a későbbiekben nagy hatással voltak a német ódaköltészetre.³⁶ A daktilusok és anapesztusok váltakozó használata és általában a ritmusváltás aztán a 17. század második felében elterjedté vált.³⁷ Bár a forma tehát idővel egyre bonyolultabbá vált, és távolodott Opitz formáitól, ez egy belső, organikus fejlődésnek volt köszönhető.

Hol helyezhetők el Daniel Klesch pindaroszi versei ebben a kortárs poetológiai kontextusban? Mint láthattuk, az itt ismertetett, 1677-ben megjelent ódájában ő tudatosan Maffeo Barberini neolatin ódáit választja mintaként, pedig ekkor már a német nyelvű pindaroszi óda saját hagyománnyal is rendelkezett, amelynek fontos

³⁴ Ezt részletesen bemutatja: KEPPELER 1911, i. m. 4–24.

³⁵ KEPPELER 1911, i. m. 8–9.

³⁶ KEPPELER 1911, i. m. 13–14; KOCH 1927, i. m. 213–218.

³⁷ Ezt figyelhetjük meg Tobias Petermann-nál, Sigmund von Birkennél, Christoph Kaltenbachnál, Georg Neumarknál, ld. KEPPELER 1911, i. m. 15–16, 19.

eleme az egységes 3-4-5 lábas trochaikus vagy jambikus – olykor alexandrinusokkal vagy vers communokkal fellazított – lüktetés volt. De nem ekkor szólaltatta meg legelőször ezt a formát. Jelenlegi ismereteink szerint 1655-ben is jelent már meg egy latin és egy német pindaroszi ódája, egyetemtársa, Matthias Lang lakodalmára.³⁸ Klesch, aki ekkor még a soproni gimnázium konrektora, már itt is a Barberini-féle formát használja, bár ekkor még hallgat előképéről. Itt is ugyanaz a szerkezet: két kilencsoros strófát és antistrófát egy tizenkét soros epodosz követ, jól kivehető az ötödik sor hexameterre, és Klesch itt is hangsúlyozza, hogy a német variáns szorosan követi a latin metrumot.³⁹ A latin természetesen nem rímes, a német viszont igen: 1655-ben és 1677-ben ugyanazt a rímképletet használja a strófákban (ab abb abb aaa b), az 1655-ös epodosz rímképlete (abc abb ccb) ugyanakkor eltér az 1677-esétől (abb abb aab), Klesch eljárása ebben az esetben sem korrelál az opitzi rímhagyománnyal. Egyelőre nem ismeretes több pindaroszi óda Kleschtől, de egy költeményét még meg kell itt említenünk. 1678-ban Klesch Philipp von Zesennel együtt köszöntötte Catharina Regina von Greiffenberget annak alkalmából, hogy a Deutschgesinnte Genossenschaft lilium céhe elnökének és céhmesterének lépett elő.⁴⁰ Klesch öt verssel szerepel, ebből kettő madrigál, három pedig szonett, ez utóbbi háromnak az elrendezése (alcímük: Satz, Gegen-Satz, Nachklang) viszont a pindaroszi ódáéra emlékeztet, egészen pontosan arra, ahogyan Zesen – a jelen kötetben szerzőtársa – a szonett és pindaroszi óda fúziójával kísérletezett. Megfelelni ugyanakkor nem felel meg neki teljesen, mivel Zesen víziója szerint egy tizennégy soros szonettet lehet a pindaroszi óda hármass felosztása szerint két quartinára (Satz és Gegensatz), majd egy hatsoros (szextett) gondolati egységre (Abgesang) bontani.⁴¹ A *Festorum anniversariorum* és a *Thalassii socialibus sacris* pindaroszi ódáinak esetében ugyanakkor egyértelműen nem a német kulturális hatás a jelentős. Atipikusan jár el, amikor visszakanyarodik a forma énekes gyökereihez, ami bár közismert volt, a gyakorlatban mégsem kísérletezett vele szinte senki.⁴² Akkor is új utakon jár,

³⁸ *Thalassii Socialibus Sacris Viri Perquam Reverendi atque Praeclarissimi Dn. Matthiae Langii Sempronensis Hungari*, Wittenberg, 1655, RMK III 1951, DK-10. Digitális másolata (ULB Halle): <http://nbn-resolving.de/urn:nbn:de:gbv:3:1-564758>. Mivel Klesch összes verseinek teljes körű összegyűjtésére még várnunk kell, így még kerülhetnek elő újabb adatok.

³⁹ „Ὡδῆ Τευτονικῶς μεταφραζομένη. Observato in singulis iisque sexgeminis rhythmis Latini metri prorsus genere, ita, ut nova quasi videri possit.” *Uo.*, B[1r].

⁴⁰ ZESEN, Philipp von, KLESCH, Daniel, *Lobklingende Ruhm- und Nahmen-Reime: damit Der... Frauen Katharinen Reginen/Frauen von Greiffenberg... als Dieselbe von Der Hochpreiswürdigen Deutschgesinnten Genossenschaft... im 1677sten Heil-Jahre zur Obervorsitzerin und Oberzuftmeisterin unter dem Zunft Zunftnahmen Der Tapferen erwehlet*, Hamburg, 1678, DK-70. VD17 23:230123N. Digitális másolatát (HAB) ld. <http://diglib.hab.de/drucke/10-4f-266-3/start.htm>. A nyomtatvány Klesch-verseinek bemutatását ld. Ötvös 2021, i. m. 239–242.

⁴¹ ZESEN, Philipp von, *Sämtliche Werke, IX, Deutscher Helicon (1641)*, hrsg. Ferdinand van Ingen, Berlin, De Gruyter, 1971, 245–247.

⁴² Keppeler a 17. századból egyedül Philipp von Zesent említi, mint aki énekelhető pindaroszi ódát készített. KEPPELER 1911, i. m. 1–2. Ezt az egyetlen próbálkozást tehát most újjal gazdagíthatjuk. Nem lehet véletlen, hogy Zesen, Klesch egyik fő mintaképe kísérletezett ezzel.

amikor a neolatin költészet felől igyekszik megújítani a formát Barberini követésén keresztül.⁴³ A pápa hatását ugyanakkor nemcsak a versforma átvételében fedezhetjük fel, hiszen az, hogy Klesch a *Festorum anniversariorum* latin szövegeiben korábbi antik vagy középkori latin egyházi énekeket parafrázál, messzemenőig megfelel a pápai breviárium-reform koncepciójának is.

Visszatérve Klesch Lambecknek írt levele kiegészítéséhez, az alkaioszi ódákról is szólnunk kell, amely kérdés bizonyos szempontból könnyebb, bizonyos szempontból nehezebb. Könnyebb, mivel az alkaioszi versszak metruma a maga vers-tani tradíciójával az antik költészet óta ismert és feltárt jelenség, bár az kétségtelen, hogy ez a forma a 17. században nem volt annyira népszerű a németországi költők körében, mint a pindaroszi óda, és majd csak Klopstock és Hölderlin lírájában fog kiteljesedni.⁴⁴ Horatius ódáiban gyakran használta az alkaioszi strófát, ő volt a kora újkori szerzők legfontosabb antik mintája. A német irodalomtörténet-írás Johann Brandmüllert tartja számon az első német nyelvű alkaioszi strófa szerzőjeként (*O ihr Studenten*, 1621).⁴⁵ Korai szerzeményként ismert még az Opitz-tanítvány Matthäus Apelles von Löwenstern egyházi éneke (*Nun preiset alle Gottes Barmherzigkeit*, 1645),⁴⁶ és szinte ugyanekkor, 1644-ben született meg az első világi témájú óda alkaioszi mértékben, ez Georg Philipp Harsdörffer szerzeménye (1644).⁴⁷ Később – elsősorban a 18. században – ez lett a leggyakrabban használt antik strófaforma.⁴⁸

⁴³ A Pindarosz-követésben Orbán pápának is volt előképe: már mesterének, Gabriello Chiabrérának (1652–1638) is már fontos programja volt az antik mintákkal és a pindaroszi ódákkal való kísérletezés. A heroikus ódák mellett ő is szerzett ilyen típusú verseket szentekhez, és Barberini olasz és neolatin pindaroszi ódáin egyértelműen Chiabrera stílusának hatása fedezhető fel. Kleschnél mindenesetre egyelőre nem találtam Chiabrérára történő utalást. A pindaroszi ódaformáról és Chiabréráról ld. SOMMARIVA, Angelo, *La lirica pindareggiante in Italia da Orazio a Chiabrera*, Genova, Tip. della gioventù, 1904, 40–62; MADDISON, Carol, *Apollo and the Nine, A History of the Ode*, Baltimore, The Johns Hopkins, 1960, 184. Hogy Barberini neolatin pindaroszi ódái metrikailag egészen pontosan kit is követnek (Chiabrera neolatin vagy görög pindaroszi ódáit, vagy Pindarosz görög ódáit, ill. további lehetőségek), azt még – tudomásom szerint – senki sem kutatta. Peter Rietbergen egy rövid megjegyzése szerint a pápa Chiabrera ösztönzésére nyúlt az elődje által kedvelt pindaroszi ódákhoz, de verselése inkább horatiusi. Véleményét ugyanakkor nem támasztja alá semmilyen szöveghellyel. RIETBERGEN, Peter, *Power an Religion in Baroque Rome, Barberini Cultural Policies*, Leiden, Boston, Brill, 2006 (Brill's Studies in Intellectual History, 135), 101.

⁴⁴ MEID 2008, i. m. 77.

⁴⁵ MARTIN, Ernst, *Versen in antiken Maßen zur Zeit von Opitz' Auftreten = Vierteljahrschrift für Literaturgeschichte*, 1(1888), 98–111.

⁴⁶ BROCKS, Wilhelmshorst, *Das Fortleben der alcäischen Strophe im lateinischen Kirchenliede des Mittelalters und in der neueren deutschen Dichtung = Germanisch-Romanische Monatsschrift*, 13(1925), 363–382, 366–367.

⁴⁷ HOSSFELD, Reinhard, *Die deutsche horazische Ode von Opitz bis Klopstock, Eine metrische Untersuchung*, Düsseldorf, Zentral-Verlag für Dissertationen Triltsch, 1961, 50–51.

⁴⁸ SCHLAWÉ, Fritz, *Neudeutsche Metrik*, Stuttgart, J. B. Metzlersche Verlagsbuchhandlung, 1972 (Sammlung Metzler, 112), 72–74.

Klesch mintájának megállapításában a nehézséget az jelenti, hogy eddig egy nyomtatványban sem találtunk olyan megjegyzést, amely Barberinit említene egy konkrét alkaioszi ódával kapcsolatban, és a korpuszunk is nagyobb: a *Festorum anniversariorum*ban található három alkaioszi ódán kívül jelenleg további hét olyan nyomtatványról van tudomásom, amelyben Klesch ilyen strófaformát használ, és ahogy előrehaladunk a szerző műveinek feldolgozásával, idővel bizonyára ez a szám is növekedni fog.⁴⁹ Klesch 1679-ben büszkén reflektál a forma újjátására vonatkozó kísérleteire. Elmondása szerint még 1648-ban, Wittenbergben iskolatársával, Enoch Gläserrel azzal kísérleteztek, hogy alkaioszi ódáiban, rimpozícióban olyan szavakat használjanak, amelyek egyben daktilusok is – állítása szerint így ezt a verslábat sem Buchner, sem Zesen nem használta. Ugyanitt említi, hogy húsz ilyen ódáját már nyomdába is adta. Egyelőre ezek ismeretlenek számunkra, de két strófát itt idéz, tehát legalább ennyit láthatunk a kísérletből.⁵⁰

Er [August Buchner] soll die Rollende / oder so genante Dactylische Art erfunden haben. [...] Der Edle Hr. Filip von Zesen aber nennet sie in seinem deutschen Helicon / Palmen oder Dattelschritt. Wiewohl keiner von ihnen dieselbe bey drey-gliedrigen gleichen Reim-endungen gebrauchet / so viel mir wissend. Ich und Herr Enoch Gläser haben dieses im Jahr Christi 1648. zu allererst versuchet in denen Alkaischen Oden / in welchen es sich am allerfüglichsten thun lasset. Wie ich denn derselben mehr / als zwanzig Oden / ohne Ruhm zu melden allbereit im Druck gegeben.

Zum Beyspiel sey dieser Satz aus dem Spruch:

Mein Freund ist der vom Himmel geflossene/
Und in des Wortes Weide Genossene/
Die Ros‘ ist seines Ordens Zeichen
Dunckele Schatten die müssen weichen.

Er ist mit seiner Rosen vereiniget/
Der uns mit seinem Blute gereiniget/
Er wendet von uns alle Plage/
Machet ergötzliche kühle Tage⁵¹

⁴⁹ DK-20 (latin és német), DK-30 (csak latin), DK-57 (véltetően német), DK-59 (latin és német, ugyanezeket a *Festorum anniversariorum* is közli), DK-64 (véltetően latin és német), DK-91c (két alkaioszi strófa a Johann Friedrich brandenburgi őgrófnak címzett dedikációs előszó zárásaként), DK-82 (két latin és német). A „véltetően” megjegyzés annak köszönhető, hogy azokból a nyomtatványokból még nem rendelkezem másolattal, de a címleírásból következtetni lehet a tartalmukra.

⁵⁰ KLESCH, Daniel, *Die Höchst-Preiß-würdigste Sionische Rosen-Gesellschaft*, 1679, 40. DK-73, RMK III 2983a.

⁵¹ „Ö [August Buchner] találta fel a gördülő vagy úgynevezett daktilusi módot. [...] A nemes Philipp von Zesen Deutscher Heliconjában ezeket pálma- vagy datolyalépésnek hívja. Ezt [értsd.

A sziléziai Enoch Gläser (1628–1668) jogi végzettséget szerzett, korának ismert alkalmi költője volt. Boroszlóban, majd 1646 és 1649 között Wittenbergben tanult, ahol August Buchner kedves tanítványa volt. A korabeli lexikonok szerint a természet különös költői tehetséggel áldotta meg.⁵² Gläser tehát ugyanazokban az években tanult Wittenbergben, mint Klesch, és azt is tudjuk, hogy ő is Buchner tanítványa volt, valamint 1648-ban Gläser és Klesch együtt szerepelnek egy alkalmi kiadványban.⁵³ Ezek alapján nincs okunk kétségbe vonni állításait.

A Klesch által használt alkaioszi forma és ennek következetes érvényesítése jellegzetesnek tűnik ódáiban. Még ha egyes elemeinek előképeit megtalálhatjuk másoknál – az alkaioszi tizenegyes például Brandmüllernél is két daktilusszal ér véget, és Kleschhez hasonlóan többen is gyakran elhagyják a másoknál kötelező, Horatiusnál is meglévő cezúrát –,⁵⁴ egy az egyben nincs előképe. Brandmüllernél például az alkaioszi kilences nem csupán jambusokból áll, pedig Kleschnél az alkaioszi kilences szinte mindig – gyakran cezúra nélküli – jambikus sor. Ez a jambikusság sokkal közelebb áll Alkaiosz eredeti görög formáihoz, mint Horatius saját latin alkaioszi strófáihoz, aki szinte sosem kezd rövid szótaggal sorait, és nála az alkaioszi tizenegyes ötödik szótagja is szinte mindig hosszú.⁵⁵ Löwenstern korábban említett egyházi éneke ritmusában inkább a horatiusi latin – a spondeusoknak és trocheusoknak több teret engedő – hagyományt követi, bár egy fő jellegzetességében attól eltér: Löwenstern az alkaioszi tizenegyesekben az ötödik szótagokban (a cezúra után) belső rímeket használ.⁵⁶ A 17. század második felében azt látjuk tehát, hogy bár az alkaioszi strófa határozottabb előírásokkal rendelkezett, mint a pindaroszi óda, itt is volt még bőven tér a kísérletezésnek.⁵⁷ Kortárs poétikai dimenzióban helyezve Klesch kijelentéseit és szövegeit, ha az nem is feltétlenül igazolható, hogy ő honosította volna meg német nyelven az alkaioszi

verslábat] ugyanakkor, legjobb tudomásom szerint, egyikőjük sem használta három szótagú rímszóként. Én és Enoch Gläser úr voltunk 1648-ban az elsők, akik az alkaioszi ódáiban ilyen rímekkel kísérleteztünk, amelyekbe a leginkább beleilleszthetők. Az alkaiosziból magam – talán dicsekvés nélkül mondhatom – több mint húszat már nyomdába adtam. Példaként álljon itt ebből két strófa: A barátom az, aki az égből származik / társ az Ige mezején / rózsá az ő jelvénye / a sötét árnyékok szertefoszlanak [tőle]. / Egyesült az ő rózsáival / vérével megtisztított bennünket / minden csapást elfordít rólunk / gyönyörűen hűs napokat hoz.”

⁵² „Die Natur hatte ihm ein besonders Talent in der Poesie zugeeignet.” ADAMI, Ernst Daniel, *Das gelehrte Landeshut in Schlesien*, 1753. A helyet a *World Biographical Information System (WBIS)* online adatbázis alapján idézem.

⁵³ DK-3, VD17 125:027418H

⁵⁴ Nincs cezúra Daniel Georg Morhof (1682) és Georg Neumark ódáiban sem. HOSSFELD 1961, i. m. 55.

⁵⁵ BROCKS 1925, i. m. 364; MADDISON 1960, i. m. 23, 29.

⁵⁶ HOMMEL, Hildebrecht, *Antikes Erbgut im evangelischen Kirchenlied = Theologia Viatorum*, 1(1948/49), 122–136, 123–124.

⁵⁷ Néhány további példa ezzel kapcsolatban: Gryphius 1646-ban olyan alkaioszi ódát szerzett, amelyben az utolsó két sor szótagszáma egyaránt kilences, Tobias Zeutschner 1690 körül pedig az alkaioszi tizenegyesekben a cezúra után kizárólag jambusokat használt. vö. HOSSFELD 1961, i. m. 53.

és pindaroszi ódát, mindenképpen új utakon járt, amikor nem a már létező német gyakorlathoz csatlakozott, hanem Orbán pápa latin metrumait, és azokon keresztül az antik hagyományt igyekezett német nyelven megszólaltatni.

Héber betűkkel magyarul

Megvannak tehát a Klesch által említett versformák, és a pindaroszi óda német variánsa alatt a héber sorok is szemünkbe tűnnek. Bár a Lambeckhez írt levélben Klesch nem utal rá: nem véletlen, hogy a nyomtatványból a wolfenbütteli könyvtárnak is küld példányokat, hiszen az a braunschweig–lüneburgi hercegeknek készült ajánlással van ellátva. Klesch a címlapon és az első levél verzóján dedikációs lappal köszönti címzettjeit, Rudolf August (1627–1704) és Anton Ulrich (1633–1714) braunschweig–lüneburgi hercegeket, a híres könyvtáralapító II. August (1579–1666) fiait.⁵⁸ 1666-tól Rudolf August követte apját a hercegség élén, de Anton Ulrich is aktívan részt vett az igazgatási feladatokban, 1667-től helytartóként (Statthalter), majd 1685-ben testvére társrégenssé (Mitregent) is kinevezte. A második dedikációs lapon természetesen a csodálatra méltó wolfenbütteli hercegi könyvtár is említésre kerül: itt Klesch megemlékezik arról, hogy amikor a könyvtár őre, David Hanisius megmutatta neki a wolfenbütteli könyvek seregét,⁵⁹ akkor kezébe akadt Johann Stigel aranyozott pergamenbe kötött (hivatkozva a pontos kiadásra és lapszámra), Otto braunschweig–lüneburgi hercegnek címzett himnusza. Klesch otlétét több külső forrás is megerősíti, egyrésről a könyvtár vendégkönyve megőrizte egy 1676. április 8-i bejegyzését, másrésről Klesch több helyen is említést tesz egy prédikációjáról, amelyet 1676 húsvét utáni második vasárnapján tartott a wolfenbütteli hercegi rezidencián.⁶⁰

A hercegi könyvtár custosára, David Hanisiusra Klesch ugyanúgy tekintett, mint Peter Lambeckre: mindkettejükben potenciális közvetítőt látott, akin keresztül eljuthat kiszemelt patrónusához. David Hanisius (ca. 1635–1681, Wolfenbüttel)

⁵⁸ Ebből a variánsból jelenleg két példányt ismerek. Az egyiket Bécsben őrzik (ÖNB, Musiksammlung, SA.76.A.16), digitális másolata: <http://data.onb.ac.at/rep/10551453>, a másikat Wolfenbüttelben (G3: C33, VD17 23:669481L, a katalógusban két jelzettel, de valójában egy példányról van szó). Utóbbi a VD17 szerint „Textidentisch” egy bizonyos erfurti példánnyal, pedig az ajánlásaik eltérnek.

⁵⁹ Klesch itt szándékoltan, csupa harci életből vett terminust használt, mind Hanisius jellemzősekor, mind a könyvtár bemutatásakor. Ennek az az oka, hogy Hanisius élete során különböző tábori és vezérkari lelkészi, illetve püspöki tiszteket is betöltött.

⁶⁰ A vendégkönyvet ld. a Herzog August Bibliothek, Wolfenbüttel (HAB) gyűjteményében, jelzete: BA I, 151. Klesch bejegyzése: „M[agister] Daniel Kleschius Nob[ilis] Hung[arus] P[oeta] L[aureatus] Caes[areus] S[acro]S[anctae] Theol[ogiae] Baccal[aureus] quond[am] Pastor et Insp[ector] Ecclesiarum Scepusiensiu[m] in Sup[er]iore Hung[aria] nunc Exul Christi”. *Uo.*, 29r. A forrás digitalizált változata: <http://diglib.hab.de/wdb.php?dir=mss/ba-1-151>. „Eine Predigt in der Hoch-Fürst[lichen] Braunsch[eigischen] Residentz Wolfenbytel. Ratio Status Pastoralis genant / am II. Sonntag nach Ostern 1676.“. KLESCH 1676 (*Sionische Rosen-Gesellschaft*), i. m. 52.

II. August halála után a hercegi könyvtár vezetője volt. A könyvtáros Wolfenbütelen őrzött hagyatékában Daniel Klesch tizenhét neki címzett latin és német nyelvű levele is megtalálható, amelyeket 1676 áprilisa és 1680 januárja között küldött a híres könyvtár custosának.⁶¹ A levelek kiadásra való előkészítése folyamatban van, ezért itt hosszabban nem szeretnék írni róluk, de egy részlet közlése mégis elengedhetetlen. A magyarországi szerző harmadik leveléhez (1677. július 18., Jéna) a következő megjegyzést illesztette:⁶²

Memoriale

Das mit Hebräischen Characteren hinten angedruckte ist Ungrisch, und wird sonst mit Europaischen Buchstaben also geschrieben und gelesen.⁶³

Szerezd meg Magjar versekkel

Fennjes Hertzegek kívánom, meltóságos Uraim:
Legjetez jo Bekességben: ugj vann az én szovaim.
Nemetségnek szabadságot erőssen oltamazátok,
Alando az igaz tiszta hitben⁶⁴ végig maradjátok

Leg alazatos szolga Kless Daniel.

Allwo zu wissen, daß das Z gelesen wird als ein ז dsa[in]⁶⁵
das sz. als ein ש
das s und ss als ein ש

Und ist die art der Ungrischen Sprach gantz orientalisch: mit denen affixis und suffixis

Als Ur heisset herr זר Uram: Mein herr: זרם Urad: dein herr זרד In plurali Uraim Meine herren, wie das wort auch im erster langen Reime zu lezt stehet. Es heissen aber die sechs Zeilen von wort zu wort gedeütschet also⁶⁶

⁶¹ HAB, Cod. Guelf. 11. 29b. Aug. 2°, f. 62–88. A levelek a *Bibliographia Kleschiana* számára ismertek voltak, Karl F. Otto más kutatásai során is használta őket forrásként, de kiadásuk még nem történt meg. Ld. *Bibliographia Kleschiana* 1996, i. m. 107–108.

⁶² HAB, Cod. Guelf. 11. 29b. Aug. 2°, 64v–65r.

⁶³ „A hátul héber írásjelekkel nyomtatott [szöveg] magyar, és európai betűkkel átírva így hangzik”

⁶⁴ Eredetileg „hitben tiszta” sorrendben, Klesch a szavak fölé írt sorszámokkal javította a sorrendet.

⁶⁵ A szoros kötés miatt a szó vége kiolvashatatlan

⁶⁶ „Itt a Z ז zajin-ként, a sz. mint ש, az s és ss mint ש olvasandó. A magyar nyelv, toldalékaival, ragjaival, természete szerint egészen keleti. Az Úr úgy hangzik Herr זר, Uram: Mein herr, זרם Urad:

Zugabe mit Ungrischen Verschen:

Durchleuchtigste Hertzogen, ich wüntsche, gnadigste Herren
Bleibet in guten Frieden: So lautet mein Segen wort[...]⁶⁷
die deutsche Freyheit beschützet gewaltig:
Beständig im rechten reinen glauben ans ende verhar[ret].⁶⁸

der Unterthanigste diener Klesch daniel:

NB. die Ungarn setzen die Zunahmen vor, und die Tauffnahmen
hernach,

So kan nu mein Hochgeehrter Herr ohne schertz, im schimpff und
ernst dessen sich bedienen und die jenigen, welche in die Bibliothek
hinein kommen, ohne maßgeben ein wenig damit vexir[en],⁶⁹ also
zwar, daß wer es lesen und verstehen kan ein Exemplar davon be-
komme. So wirds doch manche lust darbey geben, und ist doch ein
jocus honestus et literarius, darbey auch eine seltsamkeit, welche zu
den Ungarischen Schriff-Squadronen kan beygeleget werden.⁷⁰

Úgy tűnik tehát, Klesch, ahogy a Lambeck-levélben említette, valóban elküldte a wolfenbütteli könyvtárnak is nyomtatványát, sőt ebben az esetben a héber írás magyar átíratát és német fordítását is megadta, valamint részletesebben is írt a héber és magyar nyelv – általa vélt – hasonlóságáról. Az is kiderül, miért küld több példányt a nyomtatványból: azt javasolja a könyvtárosnak, tegye próbára a könyvtár látogatóit, és aki el tudja olvasni a szöveget, az jutalmul egy példányt is kaphat. Ma már persze nehéz annak az igazságtartalmát ellenőriznünk, hogy Klesch valóban háromszáz példányt küldött-e, a következő levélben (1677. október 1.) mindenesetre arról ír, hogy bár küldeménye már korábban elkészült, a csomag nagysága miatt csak most tudja küldeni.⁷¹ Nem lehet véletlen, hogy Bécsbe nem küldte meg a héber betűs szöveg átíratát, hiszen az német hercegekről, az igaz

dein herr, 771 Többes számban Uraim: Meine herren, ahogy az első hosszú rímben utolsóként álló szó. A hat sor szóról szóra németül egészen pontosan ezt jelenti”

⁶⁷ A szoros kötés miatt a szó vége kiolvashatatlan.

⁶⁸ A szoros kötés miatt a szó végének olvasata bizonytalan.

⁶⁹ A szoros kötés miatt a szó végének olvasata bizonytalan.

⁷⁰ „NB. A magyarok az vezetéknevet a keresztnév elé helyezik. Így ezzel, nagytisztelétű uram, fenntartás nélkül, akár tréfából, akár komoly szándékkal élhet, és a könyvtár látogatóit ezzel minden további feltétel nélkül kicsit bosszanthatja, ugrathatja, oly módon, hogy aki el tudja olvasni és érti, kaphat belőle egy példányt. Néhányak talán örömmel lelik ebben, egy tisztességes és tudós tréfa ez, de egyúttal egy különlegesség is, amely a magyar írás-floattát gyarapíthatja.”

⁷¹ „Beylage dieß grosse Paquet hat nu vor 8. wochen sollen hinab gesandt werden, es war aber keine bequäme gelegenheit vorhanden.” HAB, Cod. Guelf. 11. 29b. Aug. 2°, 67r.

(értsd: lutheránus) hit védelmezőiről szól. Klesch Wolfenbüttelbe küldött átiratát apró eltérésekkel mi is meg tudjuk erősíteni:⁷²

szerezd-meg magiar versekel
 fenies hercegek kivanom meltosagos uraim
 legietek jo bekesegben. ugi van az en szovaim
 nemetsegnek szabadsagat erosen oltalmazatok
 alando az igaz tiszta hitben vegig maradiatok
 leg alazatos szolga kleis daniel

Daniel Klesch nem véletlenül célozta meg a wolfenbütteli udvart, amely ekkor különösen Anton Ulrichnak – aki maga is aktív költő, regényszerző és 1659 óta a Fruchtbringende Gesellschaft tagja volt – köszönhetően a német területek egyik kulturális centruma volt, számos költő és tudós remélt innen támogatást. Már a herceg nevelésében is fontos szerepet játszottak a kor kiemelkedő poétái: Justus Georg Schottelius – korának egyik legfontosabb grammatikusa és nagy tekintélyű költője – és a kiemelkedő irodalomszervezővé váló Sigmund von Birken is tanárai, oktatói voltak. Anton Ulrich felnőve emellett, hogy maga is gyakorolta magát íróként (*Aramena*-regényének 1669-es első kötetéhez Birken szerzett előszót), kiterjedt mecenatúráját is kiépítette, és nagy hangsúlyt fektetett hercegi udvarának pompájára és műveltségére, amely aztán nagy vonzerővel rendelkezett. Daniel Klesch leveleiből kiderül, hogy ő is támogatásért, illetve egy lehetséges lelkészi hivatal reményében folyamadt a hercegi udvarhoz. Ebben talán költőbarátja, Philipp von Zesen példája is szeme előtt lebeghetett, akitől pár évvel korábban kezdődően – ugyanabban a kolligátumban, amelyben a magyar szerző levelei is fennmaradtak – szintén ismerünk Hanisiushoz címzett missziliseket.⁷³ Zesen és Klesch kéréseit szinte azonos időben fogalmazták meg, Zesen korábbi finomabb célzások után 1679 októberében kéri a hercegi könyvtárost, hogy miután Amszterdamban kilátástalan a helyzete, járjon közben érdekében egy hercegi hivatalnoki állás elnyeréséért.⁷⁴ Klesch először 1678 nyarán utal arra, hogy szívesen lenne – más állítólagos ajánlatok ellenében – a wolfenbütteli hercegség területén lelkész,

⁷² Az alábbi átiratot – és a dolgotban szereplő későbbieket is – Újlaki-Nagy Réka készítette el kérésre, amit ezúton is hálásan köszönök neki. Klesch nem tesz említést arról, hogy a magyar 'z' betű helyett nemcsak a zajint (ʀ), használja, hanem a számecht is (ʁ), ami inkább az 'sz' betűnek felelne meg. Mivel a wolfenbütteli levél Klesch által megadatott magyar szövege szerint ezt ő 'z'-ként használja, mi is ezt követjük az átirásban.

⁷³ Zesen első levele (és bizonyított wolfenbütteli látogatása) 1674-ben született, Klesch és Zesen személyes kapcsolatáról 1676-tól vannak adataink. Erről ld. OTTO, Karl F., *Daniel Klesch und die Deutschgesinneten = Brückenschläge, Eine barocke Festgabe für Ferdinand van Ingen*, hrsg. Martin Bircher, Guillaume van Gemert, Amsterdam, Rodopi, 1995 (Chloe 23), 233–244.

⁷⁴ HERZ, Andreas, *Verwehte Hoffnung, Philipp von Zesens Wolfenbütteler Zwischenspiel = Bitte eintragen! Die Besucherbücher der Herzog August Bibliothek 1667–2000*, hrsg. Hole Rößler, Marie von Lüneburg, Wiesbaden, Harrassowitz, 2021, 21–27, 26–27.

és ehhez kéri Hanisius közbenjárását,⁷⁵ majd ezt a vágyát 1679 februárjában is megismételte.⁷⁶ Klesch 1677-ben készült, wolfenbütteli hercegeknek ajánlott nyomtatványa és az ott felvillantott kuriózumok tehát egy hosszabb meggyőzési folyamat első fázisához tartoznak, és annak a fényében, hogy Hanisiust hivatalában egy magyarországi exuláns, Michael Ritthaler követte, a lelkész reményei nem voltak teljesen irreálisak.⁷⁷

A héber betűs magyar sorok története viszont nem ér véget Wolfenbüttelben. A *Festorum anniversariorumból* ma négy, különböző ajánlásokkal ellátott variáns ismerünk.⁷⁸ Kleschnek egzisztenciális gondjai miatt igen fontos volt az ajánlásokon keresztül elnyert támogatás, ezért ugyanazt a szöveget gyakran különböző pretextussal látta el, hogy azt több potenciális támogatónak is elküldhesse.

Mind a négy esetben a versek előtt egy levélen – ennek rektóján (ami a címlap) és verzóján – szerepelnek a különböző műfajokhoz sorolható, ajánló funkciójú szövegek, tehát ez az a lap, amelyik főként eltér a különböző nyomtatványokban. Az ünnepi versek minden esetben azonosak. A fentebb ismertetett, Wolfenbüttelbe és Bécsbe küldött, a wolfenbütteli hercegeknek szóló ajánlást tartalmazó nyomtatvánnyal a legnagyobb rokonságot az a példány mutatja, amelyet ma Gothában őriznek: ez az első levél kivételével teljesen megegyezik a korábban bemutatott példánnyal. Ezt Klesch Friedrich, Albrecht, Bernhard, Heinrich, Christian, Ernst és Johann Ernst fiatal szász hercegeknek dedikálja, majd a lap verzóján egy egész oldalas dedikációs lapon megemlékezik az ekkor már eltávozott apjukról, I. Kegyes Ernst (Ernst der Fromme) szász–gothai–altenburgi hercegről (1601–1675).⁷⁹ Mivel tehát itt is német protestáns hercegekről van szó, a magyar vers minden további nélkül rájuk is vonatkoztatható volt.

⁷⁵ „Ich verlange nicht gar zu eine hohe Stelle. Wenn ich nur in einem gemeinen Städtlein ein Pastorat haben kan, daß ich mich mit denen meinigen ehrlich hinbringe, und meinem lieben Gott dienen möge zur erbauung seiner Gemeine. [...] Eben heute empfangе ich ein Schreiben aus Göttingen, von dem Herrn J. L. S. von Schlüsselberg, hochfürst[lichen] Hanoverischen Obristen wachmeistern, welcher mich aus dem Munde des durchlauchtigsten Fürsten und Herrn Frantz Albrechten Hertzogen zu Braunschweig endessen [!] durchlauchtigkeit er in Bovern aufgewartet; daß mich Seine durch[lauchtigkeit] auch in Ihren landen accommodiren, daß Er gar ein wunderlicher Herr seyn solle. Ich wolte lieber unter dem Hoch-Fürst[lichen] Schätz, des durchlauchtigsten Frommen Brüder-Paars seyn, wenn es Gottes wille were. Mein hochgeehrter herr kan viel darbey contribuiren mit guter recommendation.” Daniel Klesch David Hanisiusnak, 1678. 08. 28. HAB, Cod. Guelf. 11. 29b. Aug. 2°, 77v.

⁷⁶ „Käme denn eine vocation zu einem Pastorat, so hetten die durchlauchtigsten Hertzoge an mir einen eifrigen Bätther bey diesen schweren Zeiten”. Daniel Klesch David Hanisiusnak, 1679. 02. 14. HAB, Cod. Guelf. 11. 29b. Aug. 2°, 84r.

⁷⁷ Ritthaler pályájáról legrészletesebben: BORSA Gedeon, *Egy magyarországi könyvtáros Wolfenbüttelben, Michael Ritthaler (1682–1685) = Magyar Könyvszemle*, 102(1986), 274–282.

⁷⁸ A *Bibliographia Kleschiana* nem különíti el a különböző variánsokat. Az itt felsorolt példányokon (New Haven, New York, Vienna) túl ma számomra a továbbiak ismertek: Erlangen–Nürnbergben két példány (különböző variánsok), Erfurt–Gothában és Wolfenbüttelben egy-egy.

⁷⁹ VD 17 39:127478Z, Erfurt, Universitätsbibliothek Erfurt / Forschungsbibliothek Gotha példánya (Poes 4° 02160-2163 (222)). Digitális másolata: <https://vd17.gbv.de/vd17/39:127478Z>.

Egy következő variánsban Klesch a nyomtatványt Christian Ernst brandenburg–bayreuth bayreuthi örgrófnak (1644–1712) ajánlja, itt az első levél verzóján egy német nyelvű – datálás nélküli – ajánlólevél található, amelyben a nyomtatvány verseiről is beszél, azok okairól és mintáiról („Ursach und Beyspiel”).⁸⁰ Mint írja, Mózes első könyvére hivatkozva (I Móz 23,7), idegenként meghajlik az ország hercegei és népe előtt,⁸¹ majd elmondja két éve tartó száműzetésének rövid történetét, amelyet hite miatt kellett elszenvednie („um des Nahmens und der reinen Lehre Jesu willen”). Egy másik ok Klesch még egy korábbi, soproni patrónusához, Anna Maria von Eggenberg hercegnőhöz kötődik, aki született brandenburg–bayreuthi hercegnőként ajánlotta neki, hogy látogasson el szülőföldjére, hiszen itt bizonyosan könyörületesen és jóindulattal fogadják.⁸² Klesch, elmondása szerint, tehát oda indult volna („einen Creutz-Segen mitzubringen”), de végül Jénában maradásra bírták, ahol a városi gimnáziumban állást ajánlottak neki. Szóban és személyesen nem róhatta le tehát tiszteletét, megteszi most írásban az alábbi ünnepi dalok (Fest-Lieder) elküldésével. Előképként azt említi (pontos hivatkozást is megadva), hogy 133 évvel ezelőtt Johann Stigel egy himnuszát 1544-ben Szent Mihály ünnepén braunschweig–lüneburgi Otto hercegnek ajánlotta – itt tehát elhallgatja az egész wolfenbütteli látogatás történetét. Végül röviden szabadkozik amiatt is, hogy miért németül ír: habár tudja, hogy a herceg kitűnően bírja a latint, amit egy 1659-ben tartott, majd kiadott latin beszéde is bizonyít,⁸³ mégis németül írt, főként amiatt, mivel ő magyar származású, és sok honfitársa nem jártas a latinban. Ebből az ajánlásból és a következő dalfordításokból („Liederverdolmetschung”) is láthatják tehát, hogy nemcsak ismeri („kündig”), de felette jártas is („mächtig”) a német nyelvben.⁸⁴

⁸⁰ VD17 29:721357L, UB Erlangen-Nürnberg, H62/AUA (261-VI)-50cc, digitális másolata: <https://nbn-resolving.org/urn:nbn:de:bvb:29-bv040326536-5>.

⁸¹ „Ich bin ein Fremdling / und bücke mich / wie Abraham gethan / für denen Fürsten und Völkern des Landes.” Klesch a bibliai helyet itt kiegészíti a hercegekkel, hiszen az eredeti textusban csak a *nép* szerepel: „Da stund Abraham auff vnd bücket sich für dem volck des Lands” (Lutherbibel, 1545).

⁸² Anna Maria von Eggenberg, szül. von Brandenburg-Bayreuth (1609–1680) örgrófnő megözvegyülése után Sopronban telepedett le, életében a város (és a környék) evangélikusainak legfontosabb patrónusa volt, aki birodalmi címe miatt viszonylag szabad vallásgyakorlatban részesülhetett. Anna Maria a címzett Christian Ernst apjának, Erdmann Augustnak testvére volt.

⁸³ Újabb hivatkozás: „Besiehe Hochfürst[licher] Branbenburgischer Ulysses p. 38” Klesch itt Sigmund von Birken *Hoch Fürstlicher Brandenburgischer Ulysses: oder Verlauf der Länderreise / Welche Der... Herr Christian Ernst/ Marggraf zu Brandenburg... hochlöblichst verrichtet* című útleírására utal.

⁸⁴ Egészen pontosan a kor költői és nyelvművelői által használt terminussal él: „Teutsche Helden-Sprache”. Kleschnek van egy másik műve is, amelyet Christian Ernstnek ajánlott, ez *Cynosura Peregrinantium... Einfältige und eifertige Reis- und Gast-Pedigt* címmel jelent meg (DK-61) szintén Jénában, ehhez dátum is tartozik (1677. október 12). Ez a nyomtatvány (ahol egyébként utal erre a korábbi ajánlására) már arról tanúskodik, hogy Klesch igenis eljutott a Brandenburg–bayreuthi Örgrófságba, mivel itt az ahhoz tartozó Kulmbachban, ugyanazon év szeptember 12-én tartott prédikációját adja közre. Ezt kvázi 'ante quem'-ként is használhatjuk a *Festorum anniversariorum* kiadásával kapcsolatban. Digitális másolatát ld. <https://nbn-resolving.org/urn:nbn:de:bvb:29-bv041578066-3>.

Itt már felfedezhetünk különbségeket a két kiadás között, vannak apróbbak (például a második levél recto őrszavának betűmérete), de vannak jelentősebbek is, ugyanis eltérő héber betűs verssel találkozunk:

szerezd meg madjar versekel
fenjes herceg te-hozzad hodj nem jötem igen banom
kedjes uram istentől neked minden jot kivanom
boldog ledj kedjelmes uram elensegket kergesd
jar szerentsesen az-hadban kakkasnak kontjat le-vesd
leg-alazatos szolga daniel kleis

Klesch tehát itt már a verset is alkalmazta az aktuális címzett személyére. A kakas kontya minden bizonnyal Christian Ernst brandenburg–bayreuthi őgróf életére utal, aki katonai vezetőként is jeleskedett, többek között 1673-ban, a francia–holland háborúban sikeresen szorította vissza a franciákat a Németalföld egy részéről. Christian Ernst ismert védelmezője volt a protestantizmusnak, hercegségében biztosította a francia területekről érkező hugenották letelepedését, és később Erlangen mellett külön várost is alapított számukra.

Az utolsó általam ismert variánst Klesch Wilhelm Ludwig württembergi hercegnek (1647–1677) ajánlotta. Ahogy a korábbi esetekben is, a címlapon is megnevezi a címzettet, majd egy dedikációs lappal is köszönti, kiemelve a tübingeni egyetemen korábban betöltött rektori rangját.⁸⁵ Klesch itt még nem tud a herceg júniusban bekövetkezett haláláról. Ez alapján és a Hanisiusnak küldött levelek dátumából arra következtethetünk, hogy a *Festorum anniversariorum* valamikor 1677 első felében készülhetett. A héber betűs szöveg ezúttal is eltér:

szerezd-meg magiar versekel
fenies herceg te hozzad hofi nem jötem igen banom
kegies uram istentől neked minden jot kivanom
boldog legi kegielmes uram az fo-oskolat jol bir
mint fo-meltosagos mester keszen meniegeben be tir
leg alazatos szolga kleis daniel

Szerzőnk tehát itt is a címzett személyéhez alakította a sorokat. Jelenlegi ismereteink szerint tehát nem egy héber betűvel készült magyar szövegünk van, hanem három, de a variánsok nagy száma alapján elképzelhető, hogy a fennmaradt példányok bibliográfiai számbavétele után továbbiak is előkerülhetnek.⁸⁶

Klesch ezen művéből is több, különböző ajánló paratextusokkal ellátott variánst ismerünk. A kiadványról részletesebben: FAJT 2020, i. m. 350–351; Ötvös 2021, i. m. 237–239.

⁸⁵ Ezt a variánst ld. VD17 29:721355V, UB Erlangen-Nürnberg, H62/AUA (261-VI)-50c, digitális másolata: <https://nbn-resolving.org/urn:nbn:de:bvb:29-bv040325878-6>.

⁸⁶ A tétel bekerül az RMNy hamarosan megjelenő ötödik kötetébe, a bibliográfiai összevetésre tehát már nem kell sokat várnunk.

De mi lehetett Daniel Klesch célja a héber–magyar sorokkal? Állításával szemben közismert, hogy a héber–magyar nyelvrokonság lehetőségét már számos magyar szerző felvetette előtte. Jelen volt Sylvester János, Geleji Katona István és Komáromi Csipkés György nyelvтанában, valamint Komáromi Csipkés (*Oraatio Hebraea continens Elogium linguae Hebraeae*, Utrecht, 1651), és Otrókocsi Fóris Ferenc is (*Origines Hungaricae*, Franecker, 1693) önálló értekezésben tárgyalta a témát. A 17. század végéig jellemzően a két nyelv szerkezeti hasonlóságát emelték ki, hogy aztán a következő évszázadban némiképp áthelyeződjön a hangsúly a két nyelv szókincsének összevetésére.⁸⁷ Talán a nézet elfogadottságát tanúsítja, hogy aztán egészen a 18–19. századig népszerű maradt a magyar nyelvészek körében, elég csak Bél Mátyás ilyen témájú írásaira, héber–magyar etimológiai szótárára és *De peregrinitate linguae Hungaricaejára* gondolnunk.⁸⁸

A német és héber nyelv kapcsolata is a 17. század közepének egyik legfelkapottabb nyelvtörténeti témája volt, a két nyelv rokonságának bizonyítékát olyan tulajdonságokban látták, mint az ádami nyelvből legtöbbet megőrző tőszók (Stammwörter) magas száma, a szóképzés módjai vagy a közös eredetű szókincs. A tét ebben az esetben (is) az volt, hogy a német nyelvet minél közelebb emeljék a szent nyelvekhez. Abban már a kortársak között is voltak különbségek, hogy Európa főnyelvei (*Hauptsprachen*) közé tartozónak vélték-e a németet, vagy sem, a főnyelv alatt ugyanis azokat a kulturálisan jelentős és történeti nyelveket értették (főként a latint, hébert és görögöt), amelyekből a többi európai nyelv kifejlődött. Klesch egyik legfontosabb német költő-kapcsolatának, a már említett Philipp von Zesennek meglátása szerint a német különösen a héber nyelvvel azonos, és múltja (a héberrel együtt) egészen a bábéli nyelvzavarig nyúlik vissza.⁸⁹ Zesen osztályo-

⁸⁷ Általában Sylvester programjáról ld. többek között: Ács Pál, *Nyelvek harca, Sylvester János irodalmi programja* = Uő, *Átszítált idő, Tinóditól Tandoriig*, Bp., Kalligram, 2013, 45–57. Konkrét nyelvelemekre koncentrálna pedig: C. VLADÁR Zsuzsa, *A 17. századi magyar grammatikák héber vonatkozásai* = *Tér, idő, társadalom és kultúra metszéspontjai a magyar nyelvben, A 7. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus két szimpóziumának előadásai*, kiad. Fazakas Emese, Juhász Dezső, T. Szabó Csilla, Terbe Erika, Zsemlyei Borbála, Bp., Kolozsvár, ELTE Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszék, Nemzetközi Magyarástudományi Társaság, 2014, 206–222.

⁸⁸ Általában a kérdésre ld. HEGEDŰS József, *Hiedelem és valóság, Külföldi és hazai nézetek a magyar nyelv rokonságáról*, Bp., Akadémiai, 2003. ZSENGELLÉR József, *Carminae gratulatoriae hebraicae, Héber üdvözlőversek a 17. századból* = „A szívnek van két rekesze”, *Tanulmánykötet Prof. Dr. Schweitzer József tiszteletére, 90. születésnapja alkalmából*, szerk. Koltai Kornélia, Bp., 2012 (*Studia Hebraica Hungarica* 2; MTA Judaisztikai Kutatócsoport Értesítő 19), 341–351, 343; VENETIANER Lajos, *A héber–magyar összehasonlító nyelvészet* = *Izraelita Magyar Irodalmi Társulat (IMIT) Évkönyv*, 4(1898), 140–149, 136–164. Bél munkáiról KOMLÓSSY Gyöngyi, *A különös magyar nyelv, Adalékok Bél Mátyás nyelvudományi munkásságához*, Bp., Universitas, 2010 (*Historia Litteraria*, 27); TÓTH Gergely, „Civilizált” őstörténet, *A magyar nyelv és a magyar nemzet eredetének kutatása Bél Mátyás életművében* = *Történelmi Szemle*, 54(2012), 219–246.

⁸⁹ „Diß kann ich zwar zugeben / daß die Deutsche Sprache [...] die vornehmste und erste unter den andern Sprachen sey und mit der Hebräischen nach der Babilonischen Verwirrung / zugleich im gange und schwange gewesen und eher fortgepflanzt worden als andere / wie aus glaubwür-

zása szerint a német valójában őse a görög és latin nyelvnek, és utóbbiak az előbbi nyelvjárásainak tekinthetők.⁹⁰ Máshol ugyanakkor mintha az ádámi héber nyelvnek (egészen pontosan *Ebreische*) adná az elsőbbséget, és ennek nyelvjárásai lennének a különböző főnyelvek.⁹¹ Klesch tehát ebbe az éppen zajló nyelvtörténeti párbeszédbe kapcsolódik be saját meglátásaival.

A héber–magyar nyelvrokonság motívumát több írásában is érinti valamilyen módon. Megemlíti a már fantasztá korszakában született, apokaliptikus vízióit kifejtő 1686-os *Bestia Bicornis*ában is, mintegy mellékesen a Jelenések könyve 13, 11–18. részében említett kétszarvú fenevad magyarázatával kapcsolatban, miután az állat szó („Thier”) görög szinonimáival foglalkozik. Klesch itt tesz egy rövid kitérőt a görög, héber és német nyelvek összehasonlítására vonatkozóan – ahol azt állítja, hogy a héber szegényebb a német nyelvnél („Nun ist die Hebräische gegen unsere Deutsche Sprach eine arme Sprache zu rechnen”), majd a magyarról is megjegyzi:⁹²

Es ist die Ungarisch Sprach [...] eine rechte Orientalische oder Morgen-Ländische Sprache / gleich der Heiligen oder der Hebräischen Sprache / welche mit derselben ratione Radicum, prae- aff- und suffixorum, motionum, comparationum, flexionum etc. sehr viel Gemein- und Verwandtschaft hat. Sie ist aber nicht ein Dialectus der Hebräischen Sprache / als wohl die Chaldäische und andere Orientalische seyn mögen. Sondern es ist ein Idioma oder besondere Sprache / welche mit keiner Orientalischen vielweniger mit einiger Europäischen übereinstimmt.⁹³

digen Geschichten zu erweisen / aber weiter gehe ich nicht. Solches schließ ich auch daraus / weil die Deutsche Sprache / sonderlich die uhralte / der Hebräischen so gar gleich / daß ihr keine unter den andern letzten zwo Hauptsprachen / der Griechischen und Lateinischen / so nahe kömmt an der Ausrede / gebrauch der Wort / Sylben und Buuchstaben / als eben selbige.“ (ZESEN, *Hooch-Deutsche Sprach-Übung*, 1643). Idézi ROELCKE, Thorsten, *Latein, Griechisch, Hebräisch, Studien und Dokumentationen zur deutschen Sprachreflexion in Barock und Aufklärung*, Berlin, De Gruyter, 2014 (*Studia Linguistica Germanica*, 119), 146.

⁹⁰ „seind die Griechen und Lateiner dem uhrsprunge nach Deutsche / und haben auch eigentlich eben daher eine Deutsche sprache oder mundahrt / nuhr daß sie den nahmen und ihre gestalt / wie es zu geschehen pfeget / von jahren zu jahren verändert“ (ZESEN, *Rosen-mând*, 1651). *Uo.*, 215.

⁹¹ „daß alle sprachen und zungen / die man itzund in der gantzen welt redet / im grunde ihrer natur eine sprache / oder eigentlich mundarten der ersten sind: das ist / aus der allerersten / als der einigen hauptsprache / nämlich der Adamischen oder Ebreischen / wie sie nachmals nach den kindern Ebers genennet worden / mit den andern vieren / als der Deutschen / Griechischen / Lateinischen und Slavonischen / welche ins gemein auch für hauptsprachen gehalten werden / entsprossen; nuhr dass man ihre wörter / nach den unterschiedlichen mundarten teils an mit- teils an selb-lautern / verändert / verzwicket / oder verlängert.“ (ZESEN, *Rosen-mând*, 1651). *Uo.*, 214. Zesen itt a német mellett a latint és görögöt is főnyelvként sorolja be, sőt a szlávot is felveszi ezek közé.

⁹² KLESCH, Daniel, *Bestia Bicornis*, 1686, RMK III 3409, DK-102, 18–19.

⁹³ „A magyar nyelv [...] egy igazi keleti vagy napkeleti nyelv, akárcsak a szent, illetve héber nyelv, amellyel az ő szótöveivel, előtagjaival, toldalékjaival, végződéseivel, szóalakjaival, foko-

Ezután egy hosszabb fejtegetés következik, amiben a magyar *ver* ige, majd az *apa* szó és az *én* személyes névmás különböző ragozott formáit és birtokos eseteit ismerteti, az ezeknek megfelelő héber (és latin és német) szavak formáival együtt, hogy aztán visszakanyarodjon az *állat* különböző megnevezéseire és azok különböző magyar definícióit is megadja (állat, élő állat, vad állat, barom).

Egy történetet is elmesélve járja körül a kérdést 1693-as *Annus mundi*-jában.⁹⁴ Klesch, folytatva ugyanis korábban megkezdett programját, ebben a kötetében is szélsőséges jóslatait, bibliamagyarázatait, a közeledő utolsó ítéletre vonatkozó váradalmait tárja az olvasóközönség elé.⁹⁵ Szorosabb logikai kapcsolat nélkül, mintegy üdítő befejezésként mond el egy 1661-ben Kőszegen történt esetet.⁹⁶ Lelkészsége alatt egy vasárnapi, gyermekeknek tartott katekizmusmagyarázatra egy német szolgálólány a rábízott magyar anyanyelvű kisgyermeket is magával vitte a templomba. Amikor a kisgyermek imádkozáshoz kulcsolta kezeit, Klesch megkérdezte tőle, mit imádkozik, amire a kisgyermek azt válaszolta: „Mi Atyánkot”. A lelkész ezután hosszasan leírja a kifejezés jelentését a német olvasók számára, nyelvtani elemzését is adja a szavaknak, közli a teljes imádságot magyarul, majd annak tükörfordítását németül. A magyart egyértelműen főnyelvként

zásával, ragozásával nagyon sok azonossága, ill. rokonsága van. De [a magyar] nem a héber egy nyelvjárása, mint minden bizonnyal a kaldeus vagy egyéb keleti nyelvek. Ez egy külön nyelv, illetve idióma, amely egy keletivel sem, és legkevésbé egy európaival sem egyezik meg.”

⁹⁴ KLESCH, Daniel, *Annus mundi*, 1693, 89–91. RMK III 3800, DK-116. Klesch itt arra is utalás tesz, hogy a kérdést egy korábbi munkájában is tárgyalja, de nem a *Bestia Bicornist* nevezi meg: „Was die Ungrische Sprache für eine sonderliche und von allen andern / so wohl Morgen- als Abendländischen / Europäischen Sprachen gantz unterschiedene und fürtreffliche Haupt-Sprache sey / habe ich in meinem erklärten und verthätigten Fremdling mit wenigen und gar kurtzen Worten angemercket / dahin ich den Christ-gesinnten Philadelphischen Gottes Gelehrten / bewährten und Hochgeehrten Leser gebührend dienstlich will angewiesen haben.” *Uo.*, 90–91. Talán az 1692-ben megjelent *Der in seiner äussersten Verachtung... Frömdling* című munkájáról van szó (RMK III 3780, DK-115). Mivel a kötet Magyarországban nem elérhető, ezért ezt egyelőre nem tudtam ellenőrizni.

⁹⁵ A kötetben Klesch a már Raphael Eglinnél közölt csodahalak metszetét is adja, amelyek – argumentációja szerint – szintén megerősítik azon feltevését, miszerint 1710-ben fog bekövetkezni Krisztus végső eljövetele, az apokalipszis. A történet szerint 1587. november 21-én Dánia, Norvégia és Pomeránia különböző helyein kifogtak három különböző halat, amelyeken különböző rejtélyes írások voltak láthatók. Klesch hivatkozik Eglin leírására, aki szintén az 1710-es évszámot olvasta ki a jelekből (*Annus mundi*, i. m. 85.). Klesch állítása szerint az itt is közölt metszeteket Eglin egy 1596-ban Zürichben kiadott munkájából vette át, amely példány jelenleg is birtokában van. Ebből másolta ki fia, Elias Daniel Klesch a rajzokat. Én csak egy 1598-as kiadvány nyomát találtam: *Neue Meerwunderliche Prophecey*, Zürich, 1598. A csodahalas – azokat ábrázoló és a rajtuk található különböző jeleket értelmező – rölapok ismert nyomdatermékei a kornak. A jelenségről és egyes rölapok magyarországi ismeretéről ld. VISKOLCZ Noémi, *Jövendölések és váradalmak 17. századi protestáns irodalmunkban = A harmincéves háború prófétái és chiliaisztái, I. Tanulmányok*, szerk. Keserű Gizella, Szeged, 2003 (Fiatal filológusok füzetek, Korai újkor, 4) 65–100, 76–80.

⁹⁶ „So du es mir erlaubest / allergeduldigster HERR JESU / will ich diese ernstliche und wichtige Schrift von deinem strengen Gericht beschliessen mit freudiger und freundlicher Erzählung einer anmuthigen Kinder-Geschicht / die sich im Jahr Christi 1661. zu Güntz in der Stadt-Kirch geben.” *Annus mundi*, 88.

definiálja: „Ungrische oder Hunnisch-Scythisch-Orientalische Land-Sprache”, és mint olyan Haupt-Sprache, ami egészen különbözik minden keleti és nyugati nyelvtől. A korábbi véleményétől eltérve és szélsőségesebben fogalmazva a magyar nyelvet gazdagságában és szépségében egyértelműen a görög és héber nyelvek fölé helyezi.⁹⁷ Bár vélhetően számolnunk kell azzal, hogy Klesch nézetei ebben a témában is radikalizálódtak, az bizonyos, hogy kezdetektől ahhoz a diskurzushoz szól hozzá – és abban pozicionálja magát –, amelyik a korban a főnyelvek (különösen a német és a héber) egymáshoz való viszonyát igyekezett tisztázni.

Összegzés

Befejezésképpen Tarnai Andor tanulmányához szeretnék visszakanyarodni. Ahogy a cikk legelején idéztem, Tarnai egy rövid kiszólással Klesch héber betűs szövegét – a magyar és a héber nyelv kapcsolatának felfedezését – dicsekvésként értékeli, ezt ugyanakkor máshogyan (is) értelmezhetjük. Klesch itt közölt leveleiben és azok különféle függelékeiben egy enumerációt kapunk azokból a hangsúlyosan költői érdemekből, amelyekkel szerzőnk kiemelte – legalábbis ő úgy lát(tat)ja – a palotagrófi címet, és amelyet állítása szerint a császár már egy 1658-as audiencia során is megígért neki. Költői szerepére helyezi a hangsúlyt, mivel azoknak a lutheránus német költőknek a sorába szeretne tartozni, akik ily módon érdemelték ki a címet:

Meine allerunterthänigste Bitte an Ihre römisch-kayserliche Majestät, meinen allergnädigsten Herrn ist nur diese, damit ich zu einem Recompens meiner Güter, das Praedikát [!] eines Comitiss Palatini Caesarei überkomme, welches mir noch Anno 1658. als ich Ihrer kayserlichen Majestät zu dero kayserlichen Thron mit so vielen Anagrammatisms gratuliret, darüber sich auch der Herr Pater Avancinus verwundert, allein von dem Ober-Hoofmeister Porzia verhindert worden, aus Ursachen, weil ich ein Lutheraner were, da doch Herr Doktor Weller, Herr

⁹⁷ Egészen pontosan: ahogy a német nyelv túlhaladja a görögöt, úgy haladja túl a magyar az összes keleti és nyugati nyelvet a szent héberrel együtt: „Gleich wie nun unsere HochEdle / Deutsche / über- Preiß- und Ruhmwürdige Helden-Mutter Sprache / alle andere Europäische oder Abendländische / sie mögen heissen / wie sie wollen / ja so gar auch die Griechische / welche aller Gelehrten Geständnüß nach / vor allen andern bißher den Vorzug gehabt / an Menge und Gepränge derer Worte / oder an Zierde und Würde / weit / weit übertrifft: Also traue ich und erbiete mich hiermit öffentlich zu behaupten / daß die Ungrische alle andere / und zwar die so genannten Orientalischen oder Morgenländische Sprachen nicht allein in der Menge und Gepränge derer ursprünglichen Stamm-Wörter / sondern auch an Zierde und Würde derer davon abgezogenen / abgeflosseten / Derivativorum, in denen gewöhnlichen Aenderungen / Endungen / mutationibus, terminationibus, Neigungen / Zusammenfügungen / derer Fälle / Arten und Zeiten / flexionibus, declinationibus Casuum, Modorum, Temporum; Zumahl aber in denen so genannten Praefixis, Affixis und Suffixis, durchaus weit / weit; auch die Hebräische ἐβραϊστί, die Heilige Sprache weit übertriffe.“ *Annus mundi*, i. m. 91.

Rist, Herr von Birken oder Betulius, item mein lieber Freund und Gesellschaffter, Herr von Zesen solch Praedikat überkommen.⁹⁸

Úgy hiszem, ez a szövegrész kulcsfontosságú abból a szempontból, hogy megért-sük, Klesch miért pont azokat a nyomtatványokat küldte el Lambecknek, amelyeket tanulmányomban részletesen is bemutattam. Johann Rist, Philipp von Zesen, Sigmund von Birken a 17. század közepének kiemelkedő lutheránus költői, poétikaszerzői és nyelvteoretikusai voltak, akik közül szinte valamennyien foglalkoztak a német és héber nyelv kapcsolatával – Zesen ezzel kapcsolatos kijelentéseit fentebb részletesen idéztem is –, továbbá mindannyiuk poétikai programjának centrumában ott található az antik formákkal való anyanyelvű kísérletezés. Klesch az ő munkásságukhoz kapcsolja magát, amikor a kortárs német poétikai és nyelv-filozófiai gondolkodás legnépszerűbb témáihoz szól hozzá. De nem csak hozzászól, minden téren igyekezett újat is hozni, illetve úgy beállítani szerepét, mint aki újat hozott: a verselés megújításában és a héber nyelv rokonságáért (ill. majd annak leelőzéséért) folytatott küzdelemben. Utóbbiban nyilvánvalóan hungarus identitását is határozottan kifejezésre jutatta, amely németországi exiliuma alatt különösen fontossá vált számára.

Az, hogy Klesch a dolgozatban bemutatott módon több héber betűs szöveget is létrehozott, annak az ismert jelenségnek köszönhető, hogy a kor szerzői különböző dedikációk segítségével folyamodtak anyagi támogatásért az ajánlások címzettjeihez. Erről a praxistról rendhagyó nyíltsággal ír is az egyik Hanisiusnak küldött levelében:

Ich habe dieser orten denen umbliegenden hochfürst[lichen] Standspersonen unterschiedliche Sachen dediciret, aber von manchen kaum drey oder vier thaler bekommen, daß ich auch den druck nicht bezahlen können. Ich habe von 5 oder 6 andern Fürsten nicht so viel bekommen, als mir nun die durchlauchtigsten hertzoge von Braunschweig angeschaffet haben.⁹⁹

A jelenségből logikusan következik, hogy egy-egy mű több dedikációval is elkészülhet, hogy azzal aztán több címzettet is meg lehessen keresni. Daniel Klesch műveinek feldolgozása során kezd egyértelművé válni, hogy ő különösen gyakran

⁹⁸ „A legalázatosabb kérésem római-császári felsége, az én legkegyelmesebb uram felé csak ez, hogy a javaim jóvátételeként megkaphassam a Comes Palatii Caesarei címet, amelyet anno 1658-ban, amikor császári felségének császári trónjához számos anagrammával gratuláltam, amelyek Avancinus páter urat is ámulatba ejtettek, csupán Porzia főudvarmester úr akadályozott meg, lutheránus hitem miatt, pedig Weller doktor úr, Rist úr, von Birken, illetve Betulius úr, és ugyancsak az én kedves barátom és költőtársaságbeli társam, von Zesen úr megkaphatták ezt a címet.”

⁹⁹ HAB, Cod. Guelf. 11. 29b. Aug. 2°, 69v. „Dedikáltam ehelyütt a környező hercegi főrangú személyeknek különféle dolgokat, de egyesektől alig három vagy négy tallért kaptam, amiből a nyomtatási költségeket sem tudtam kifizetni. Öt vagy hat különböző hercegtől sem kaptam annyit, amennyit most a főméltóságú braunschweigi hercegek juttattak számomra.”

élt ezzel a lehetőséggel,¹⁰⁰ de a *Festorum anniversariorum* négy variánsa már önmagában is ennek jellemző példájaként szolgál.

A héber betűkkel lejegyzett magyar szövegek a 17. századi magyarországi művelődéstörténet és nyelvfilozófiai gondolkodás eddig ismeretlen, figyelemre méltó kuriózumai. Emellett utolsó momentumként Klesch alkaioszi strófákkal és a pindaroszi ódákkal történt kísérleteinek fontosságát is szeretném hangsúlyozni. Ismert, hogy a magyar nyelvű Pindarosz-követés a 18. században, Kazinczy Ferenc generációjával vette kezdetét – Goethe és Hölderlin dithürambosz-költészet iránti fokozott érdeklődése nyomán. Elsőként Ungvárnémeti Tóth László szentelt hosszabb értekezést a pindaroszi költészetnek, amely 1818-ban jelent meg a *Tudományos Gyűjteményben*, és főként kortárs német teoretikusok gondolataira támaszkodott.¹⁰¹ Ungvárnémeti Tóth saját – az utókor megítélése szerint kiemelkedő nyelviséggel megírt, önálló hanggal rendelkező – költeményei is tanúskodnak a forma iránti különös szeretetéről, amely szeretet még több mint egy évszázaddal később Weöres Sándort is pindaroszi óda írására inspirálta.¹⁰² Arról ugyanakkor kevés szó esik, hogy az antik formákkal való szélesebb körű népszerű kísérletezés magyar területeken már a 17. században is megkezdődött. Már csak ezért is fontosak az itt bemutatott költemények, amelyek Daniel Klesch ebben a folyamatban betöltött vezető szerepéről is tanúskodnak.

¹⁰⁰ Egy prédikációja kapcsán erről már korábban is írtam, ld. FAJT 2020, i. m.

¹⁰¹ Erről ld. (a példa ismertetésével együtt): MERÉNYI Annamária, „A temérdek tenger”, *Pindarosz, Ungvárnémeti Tóth László és Weöres Sándor = Idegen költők – Örök barátaink, Világirodalom a magyar kulturális emlékezetben*, szerk. Gárdos Bálint et al., Bp., L'Harmattan, 2010, 245–253.

¹⁰² Weöres pályáján Ungvárnémeti Tóth többször is felbukkan: először (1943) egy esszét publikált a költőről – *Egy ismeretlen nagy magyar költő: Ungvárnémeti Tóth László (1788–1820)* –, majd 1944-ben *Ungvárnémeti Tóth László emlékére* címmel megírta az említett verset, de még *Psychéjében* (1972) is kitüntetett szerep jut a 19. századi szerzőnek. Ld. *uo.*, 251–253.

Függelék¹⁰³

I.

Jéna, 1677. június 23.

Daniel Klesch Peter Lambecknek,

(ÖNB Cod. 9517, 4r–5v, a hozzá tartozó Memoriale: 6r–6v.)

Specimen Fidelitatis Kleschianae cum Memoriali humillimo Augustissimo Imperatori Leopoldo I. Domino meo Clementissimo a me Sacratissimae Suae Majestatis Servo Subjectissimo Intronominato Nomine expresso oblatum.

Viro Nobilissimo, Praestrenuo atque Magnifico Domino Petro a Lambeck Sacratissimae Caesareae Majestatis Leopoldi I. Romanorum Imperatoris Semper Augusti etc. Consiliario et Bibliothecario etc. Domino atque Patrono meo aestimatissimo Wiennam¹⁰⁴

Hochedelgeborner, Gestrenger und Hochgelahrter Herr von Lambeck, Mein Hochgehrtester Patron

Ich wage ein Grosses, daß ich mich erkühne, gantz unbekannter weise an Eüre hochedle Magnificentz zu schreiben, und hette ich solches freylich in grosses Bedenken ziehen sollen, wenn mich nicht die äuserste Noth darzu antrieb. Der hohe Ruhm seiner mir in Hamburg gepriesenen Leütseligkeit¹⁰⁵ und die mir vom Herrn Bielke¹⁰⁶ in Jena desfalls gethane Versicherung hat mich dergestalt angeflammet, daß ich alle wiedrige Einfälle und Einwürfe fahren lassen und die Feder ergrieffen, meinen Zustand und Vorhaben Eürer Magnificentz gebührend zu eröffnen. Ich bin der jeniger Praedicant und polnischen Kirchen Inspector,¹⁰⁷ welchen Herr Graff Volkra,¹⁰⁸ gewesener Administrator der ober-ungrischen könig-

¹⁰³ A vitás olvasatok megnyugtató tisztázásában Adamik Lajos, Katona Tünde és Ötvös Péter segítségére számíthattam, amit ezúton is hálásan köszönök nekik.

¹⁰⁴ A címzés Daniel Klesch autográfja.

¹⁰⁵ Peter Lambeck 1628-ban Hamburgban született, és egyetemi tanulmányai után, 1651 és 1662 között itt is vállalt állást, kezdetben mint a város akadémiai gimnáziumának történelemtanára, majd mint rektora. Feltehetően már 1647-ben áttért a katolikus hitre, végül emiatt kellett elhagynia szülővárosát. Daniel Klesch 1675-ben egy ideig bizonyosan Hamburgban tartózkodott, mivel két itt tartott, nyomtatott vendégszónokát is ránk maradt, ld. *Apostolica Status Ratio* és *Evangelica Status Ratio*, RMK III 2700, DK-47.

¹⁰⁶ Johann Bielke, ill. Bielcke (1643–1706) ismert jénai könyvkereskedő és -kiadó, a város bírójának és polgármesternek is megválasztották. Az első levél dátumozása szerint annak írásakor Klesch Bielke házában tartózkodott.

¹⁰⁷ Klesch vélhetően itt arra utal, hogy 1667 és 1669 között a 24 szepesi lelkész testvérületének seniora volt.

¹⁰⁸ Gróf Otto Ferdinand Teofil Volkra von Heidenreichstein (magyarul mint Ottó Teofil Ferdinánd ismert), a Szepesi Kamara adminisztrátora, 1672 végén nevezték ki a tisztre. Volkrának

lichen Cammer ohne kaiserlichen Befehl durch die krabatischen Collaltischen¹⁰⁹ Völker cum manifesta Jurisdictionis Polonicae violatione gewaltsamerweise fangen,¹¹⁰ und den XI. decembris im Jahr 1673 in der härtesten Frost und Kälte nach Caschau führen lassen. Welches die Herren Pohlen hoch empfunden, und deßwegen drey Commissarios nach Caschau gesandt, der Ursachen sich zu erkundigen. Bey derer Ankunfft und Protestation mich gedachter Herr Graff Volkra auf freyen Fuss gestellet, da ich willig in einem honesto Aresto geblieben, und continuo urgieret, man solle nur eine einige Ursach meiner so schmähhlichen und gewalththätigen Gefängnüss anzeigen, man hat mir aber keine andeüten können, ob ich schon deßwegen 7 Monath in Verhafft gewesen, mit Verlust aller meiner Güter und Leibes Gesundheit. Wann ich nu auf einen Process triebe, und die Ursachen zu wissen verlangte, wurde mir nichts anders geantwortet, als dieses: Ich sollte entweder die schändlichen Reversales unterschreiben, wie andere wieder ihr Gewissen gethan, oder ich solle römisch-catholisch werden.¹¹¹ Worauff ich geantwortet: Ehe ich jenes thun und wieder mein Gewissen solche puncta unterschreiben wolte, derer ich mir weder bewust bin, noch überführet werden kan, auch mir als alienae Jurisdictionis homini nicht zukommen oder beÿzumessen ullo vel jure vel juris praetextu; ehe wolte ich lieber 100 mahl sterben (die Herren Pohlen protestirten auch contra Forum incompetens). Die römisch-catholische Religion aber zwangsweise anzunehmen, trage ich billig Bedenken, sintemahl solchen violentum et Tyrannicum modum convertendi weder Christus, noch die Aposteln gebraucht, derselbe auch contra Praxin Ecclesiae Primitivae Orthodoxae laufft. Ich auch deßwegen nicht in Caschau were, als solte man mich mit der Religion unbekümmert und ungekränket lassen, und mir nur einen einigen Schein der Rebellion darthun, ob cujus praetextum ich in so schmähhlichen Verhafft bin genommen worden, mit Beraubung aller meiner Güter, so dann wolte ich darumb leiden, was ich verdient. Weil sie mir nu nichts erweisen, auch wegen der Religion nichts angewinnen kunnten, und ich sie nach Meriten, wie obgedacht, abgewiesen, liessen sie mich in freyen Arest immer so gehen, und liessen mich doch nicht loß, biß ich endlich vom Herrn General Spandkau einen Pass bekam,¹¹² und also fortgieng. Mein Fürst

vezető szerepe volt a 1670-es évek első felében a Felső-Magyarországon zajló rekatolizációban, az ő nevéhez fűződik 1673 elején a kassai lelkészek elfogatása, több protestáns templom erőszakos elfoglalása (Késmárk, Eperjes), és ő volt ez egyik fő iniciátora annak, hogy 1673-ban száműzzék a lutheránus és református lelkészeket mint felbujtókat a Magyar Királyság területéről, hacsak nem térnek át katolikus hitre.

¹⁰⁹ Matteo Collalto (vagy Colalto) ezredes vezette katonák által.

¹¹⁰ Klesch itt arra utal, hogy mivel Szepesolaszi egyike volt a tizenhárom Lengyelországnak elzálogosított szepesi városnak, joggal van az elfogatása.

¹¹¹ Az 1673-ban és 1674-ben elfogott, illetve gályarabperben perbe fogott protestáns prédikátoroknak reverzálist (kötelezvényt) kellett aláírniuk, amelyben elismerik bűnösségüket és nyilatkoznak arról, hogy vagy elhagyják az országot, vagy felhagynak a lelkési hivatal gyakorlásával.

¹¹² Báró Paris von Spankau (vagy Spantko, Spantkow, 1600–1675) tábornok már a harmincéves háború idején is magas tiszteletet töltött be a császári hadseregben, 1670-ben nevezték ki vezérőrnaggyá Magyarországon (generális főstrázsamester, Generalfeldwachtmeister), ekkor Kassa német főkapitánya.

Lubomiersky nahm sich erstlich meiner ernstlich [!] an,¹¹³ als ihn aber der Nuncius Apostolicus in Warschau mit den bápstlichen Bann bedrohete, daß er sich eines lutherischen und ketzerischen Praedikantens annehme, muste er mich fahren lassen, und wurde ich, armer unschuldiger Mensch mit unverdienter Beraubung aller meiner Güter ins Exilium verwiesen.

Ich habe nach diesem zum öfftern an Herrn Grafen von Rottal geschrieben,¹¹⁴ welcher meine Unschuld und Treue wuste, der auch ein Decretum von Ihrer kayserlichen Majestät an die Cammer ausgebracht, daß mir Graff Volkra meine geraubte Güter, so viel erweislich, erstatten solte, welches er aber nicht gethan. Hierüber ist auch Herr Graff von Rottal verstorben, und ich bin also hülfloß geblieben. Man hat mich in diesem meinem Exilio angefrischt, ich solte bey königlicher Majestät in Pohlen wegen beschehener Violentz klagen,¹¹⁵ worein zu willigen, weder mein Stand noch Gewissen verstaten wollen, ob ich schon ein polnischer Vasall und von Adel bin,¹¹⁶ so will ich doch nicht Anlass geben, daß man von uns evangelischen Praedikanten sagen solle, als weren wir Turbatores Pacis publicae. Dafür mich Gott in Gnaden behüte! Und habe demnach lieber in meinem Exilio einem Schulmeister abgeben (dergleichen Dionysius Syracusanus gethan,¹¹⁷ und ihm, als einem Fürsten nicht schimpflich gewesen), als ungebührliche Mittel an die Hand nehmen wollen. Was ich in meinem Gefängnüß Ihrer kayserlichen Majestät zu Ehren gemacht, habe ich in meinem Exilio drukken lassen, davon auch viel Exemplaria nach Wien gesandt, aber unsere evangelische Leüthe sind viel zu furchtsam, daß sie es bey Hoefe einreichen solten.¹¹⁸ Es sey denn, daß es der cur-brandenburgische Envoy möchte gethan haben, an welchen es der Herr Baron von Howerbeck att-

¹¹³ Stanisław Herakliusz Lubomirski herceg (1642–1702), az elzálagosított szepesi városok sztarosztája. A helytartó székhelye Lublówár (szlov. Lubovniansky hrad, ném. Lublauer Burg) volt, a tisztelet a Lubomirski család tagjai örökösen viselték.

¹¹⁴ Johann Anton von Rottal (Rottal János) gróf (1605 k. –1674. 12. 04.). A Rottal család Johann Anton apja, Johann Jacob von Rottal által nyert magyar indigenátust. Johann Anton édesanyja Thurzó Mária volt, ennek köszönhetően igen jól beszélt magyarul, és jó kapcsolatot ápolt számos magyar főúrral, többekhez rokoni szál is fűzte. Rottal katonai és politikai pályán tevékenykedett, 1642-ben birodalmi grófi rangot kapott, 1650-ben titkos tanácsossá nevezték ki, 1663-ban az Aranygyapjas Rend tagjává választották. Kulcsszerepet játszott a Wesselényi-féle szervezkedés leleplezésében – a megőzvegyült Széchy Mária neki adta ki a szervezkedés részleteit – és aztán királyi biztosként annak felszámolásában. Birtokai elsősorban Morvaországban voltak, de Felső-Magyarországon is az egyik legbefolyásosabb főúrnak számított.

¹¹⁵ A lengyel király ekkor III. Sobieski János volt, aki 1674 májusától 1696-ig uralkodott.

¹¹⁶ Klesch 1652-ben kapott címeres nemeslevelet „iglóí” előnévvel.

¹¹⁷ II. Dionüsziosz (i. e. 397– i. e. 343), apjához (I. Dionüsziosz) hasonlóan ő is betöltötte Szürakuszai türannosz címet, a korban ismert volt egy példázatos történet a szerencse forgandóságáról, ebben az egykori görög politikus élete végén száműzöttként, elszegényedve élt Korinthoszbán, és iskolamester vált belőle.

¹¹⁸ A *Specimen Reale Fidelitatis* a lábjegyzetében [(iijr)] szólítja meg lutheránus hittársait, és kéri, hogy juttassák el művét Bécsbe a császárhoz. Idézi: TARNAI 1990, i. m. 463.

ressiret,¹¹⁹ davon ich doch bißher keine Nachricht erhalten. Mein hochgeehrtester Herr kan solches am bequemesten thun, zu dem ich das unterthänige Vertrauen habe, und zu diesem Ende ettliche Exemplaria sende. Meine allerunterthänigste Bitte an Ihre römisch-kayserliche Majestät, meinen allergnädigsten Herrn ist nur diese, damit ich zu einem Recompens meiner Güter, das Praedikát [!] eines Comitis Palatini Caesarei überkomme,¹²⁰ welches mir noch Anno 1658. als ich Ihrer kayserlichen Majestät zu dero kayserlichen Thron mit so vielen Anagrammatisms gratuliret, darüber sich auch der Herr Pater Avancinus verwundert,¹²¹ allein von dem Ober-Hoofmeister Porzia verhindert worden,¹²² aus Ursach, weil ich ein Lutheraner were, da doch Herr Doktor Weller,¹²³ Herr Rist,¹²⁴ Herr von Birken oder Betulius,¹²⁵ item mein lieber Freund und Gesellschaffter, Herr von Zesen solch Praedikát überkommen.¹²⁶ Ich wolte mich hernach in eine Reichs-Stadt setzen, und Ihrer kayserlichen Majestät ewige Treüe, als ich schuldig bin, leisten.

¹¹⁹ Johann von Howerbeck, ill. Hoverbeck (1606–1682) Lengyelországba menekült német nemesi családban született, 1631-től a Brandenburgi Választófejedelem diplomataja. Exiliumuk idején támogathatta a Klesch család tagjait, Daniel fiáról, Christoph Danielról írja 1678-ban nagybátyja, Christoph: „Christoff Daniel / geb. 1658. den 10. Jul. seinem Vater im Exilio freywillig gefolget biß in Preussen / alda er in Hohenstein bey dem Hn. Baron von Howerbeqv. und dann in Königsberg sich aufgehalten / nun aber hier in Jena beyder Rechten Beflissener ist.” *Nach dem Joseph Daniel Klesch gestorben ist*, 1678, Jena, CK-50. A nyomtatvány felsorolja Daniel Klesch összes gyermekét.

¹²⁰ Comes Palatii Caesarei palotagrófi cím (németül kaiserlicher Hofpfalzgraf). A cím birtokosának jogában volt költőt koszorúzni és akadémiai címet adni.

¹²¹ Nicolaus von Avancini (1611–1686) dél-tiroli származású jezsuita teológus, barokk költő és drámaíró. Tanulmányait a grazi jezsuitáknál kezdte, később Triesztben és Ljubljánban is tanított. 1658-ban, amikor az említett anagramma-gyűjtemény készült, Avancini a Bécsi Egyetemen retorikát, filozófiát és 1646-tól teológiát oktatott. Habsburg-hűségéről számos alkalmi költeményben és drámában is tanúbizonyságot tett.

¹²² Johann Ferdinand von Porcia (Porzia, Portia) herceg (1605–1665), Habsburg-párti politikus, az Aranygyapjas Rend tagja. Gyermekkorában a bécsi császári udvarban nevelkedett, I. Lipót nevelője, később bizalmi embere, első minisztere és főudvarmestere volt.

¹²³ Talán Jakob Weller von Molsdorf (1602–1664) lutheránus teológusra, a szász választófejedelem udvari prédikátorra utal Klesch, bár megbízható adatot nem sikerült találnom Weller palotagrófi címére vonatkozóan.

¹²⁴ Johann Rist (1607–1667), lutheránus német természettudós, gyógyszerész, teológus és költő, számos versgyűjteményével és drámájával a barokk kor egyik legproduktívabb költőjeként tartják számon. 1653-ban III. Ferdinándtól a császári palotagrófi címmel együtt nemesi címet is nyert, 1658-ban Elbschwanenorden néven saját költőtársaságot is alapított.

¹²⁵ Sigmund von Birken (1626–1681), lutheránus német költő, műfordító, korának egyik legfontosabb irodalomszervezője, 1662-től a Pegnesischer Blumenorden költőtársaság vezetője. Birken 1654-ben kapta meg a címet III. Ferdinándtól egy befolyásos osztrák barátja, Gottlieb Amadeus von Windischgrätz közbenjárásának köszönhetően, a kinevezéssel együtt nemesi címet is nyert.

¹²⁶ Philipp von Zesen kinevezésének pontos dátuma nincs tisztázva, egyes álláspontok szerint 1667-ben, mások szerint 1668-ban kapta meg a címet, amikor Hamburgban költőtársaságának, a Deutschgesinnte Genossenschaftnak huszonöt éves fennállását ünnepelték.

Ich weiss auch wohl, was ich mit meinem wenigen Ansehen (absit jactantia verbo, tanta est Religionis persuasio) bey denen Malcontenten würde ausrichten, sie ad pristinum obsequium zu bringen, wenn ich Mittel und geheimste allergnädigste Erlaubnüss hette. Sapienti sat! Sed manum de Tabula!

Mitto concionem meam Statisticam Hamburgi habitam in Templo Cathedrali, in quarum Priore allegavi soepius nomen Tuum Magnificum celeberrimumque notanter in Exordio de origine Saxorum, et in Tractatione sub explicatione vocis Wandel, juxta Graecum textum *πολίτευμα* etc.

In Posteriore vero Concione, quae dicitur Evangelica Status Ratio, Sacratissimae Caesariae Majestatis publice tuitus sum Autoritatem et Jura: ex Textu Matthaei XXIII. Date Caesari, quae sunt Caesaris.¹²⁷ Mit einem Worte: ich habe aus diesem Text und aus dem Mund Christi der römischen-kaýserlichen Majestät, als dem höchsten Haupt in der Christenheit das Wort geredet. Ich werde auch dem Kaiser das Wort reden, so lang ich lebe, nicht allein bey Gott in meinem Gebeth, sondern auch vor der Welt, in meinen Schrifften, mit Verthätigung der höchsten Majestät, die Ihm nach Gott zukommt und gebühret. Wenn ich nur Mittel hette, würde ich solche Schrifften herausgeben ohne Ruhm zu melden, daß unsere Ungarn ad pristina obsequia stringentibus rationibus et in Conscientia obligantibus solten revociret werden.

Mein Ansehen ratione officii et Zeli in Religione ist nicht gering unter ihnen, sed sine ulla Perduellione vel Specie, vel Complicitate: Ita Deum Testor et Conscientiam! Ob ich nu schon kein kaiserlicher Subditus, sondern, als obgedacht, ein polnischer Vasall und von Adel bin, habe ich doch jederzeit die römisch-kaýserliche Majestät in aller Unterthanigkeit hoch veneriret, als in vielen meinen Schrifften zu sehen.

Nur bitte ich, das *Specimen meae Fidelitatis*,¹²⁸ so ich jetzo mitsende, Ihrer kaýserlichen Majestät in meinem Nahmen allerunterthänigst zu recommendiren, allwo zum Ende meine unterthänigste Supplik mitangedruckt. Were der fromme und treüe Curfürst von Trier nicht gestorben,¹²⁹ so würde das Ihrer kaiserlichen Majestät bestermassen recommendiret, und mir mein Verlangen ausgewirket haben.

¹²⁷ Az említett nyomtatvány Klesch két hamburgi prédikációjának kinyomtatott példánya (a két prédikáció egy nyomtatványban): KLESCH, Daniel, *Apostolica Status Ratio... et Apostolicae status rationi oppisita, Das ist: Geistlich-Apostolischer Staatist*, illetve – ezt követve külön címlappal – *Evangelica Status Ratio in Diplomate Messiano Matth. XXII. 21 exposita, ...Das ist: Geistlich-Evangelischer Staatist / Aus dem Himmels-Recht des Staats-Herrn Messiae...*, 1675, Hamburg, RMK III 2700, DK-47. Az ÖNB gyűjteményében őrzött példány digitalizált másolata: <http://data.onb.ac.at/rep/106CA67A>.

¹²⁸ KLESCH, Daniel, *Specimen Reale Fidelitatis Kleschianae Parodia Poetica...*, [h. n.], 1674, RMK III 2681, DK-34.

¹²⁹ Karl Kaspar von der Leyen (1618–1676) trieri érsek és választófejedelem, az ő művére készítette Klesch a császárnak küldött 'parodiá'-ját.

Mein hochgeehrteter Herr wird mich hierdurch lebenslang obligiren, wie ich denn in Erwartung einer hochgünstigen Antwort (wenn Sie an den Herrn Bielke, unsern Buchführer schreiben) zu verharren mich verpflichte

Eürer Hochedlen Magnificentz
unterthäniger Knecht

Daniel Klesch de Nova Villa Artium et Philosophiae Magister Poeta Laureatus
Caesareus Sacrosanctae Theologiae Baccalaureus, quondam XIII. oppidorum
Inspector, post captivus et Exul, nunc temporis Ludi Senatus Jenensis Rector. In
Societate Fructifera ordinis Palmiferi Efficacissimus, manu propria

Jena in Eil
den 23. Junii Styli Veteris
Anno 1677.

Memoriale

NB. Ich habe vergessen zu berichten, nach deme ich diese Predigt *De Ratione Status Evangelica* gethan und Ihrer kayserlichen Majestät so frey und öffentlich das Wort geredet,¹³⁰ ist mir der gemeine Pöbel so gehässig und aufsässig worden, daß ich mich besorgte, es möchte mir allda ergehen, wie sie eben damahls dem Herrn Habbaeus droheten. Ich wollte bey dem tollen Pöbel zu Sichem nicht länger bleiben,¹³¹ sondern schüttelte den Staub von meinen Füßen über sie,¹³² und zog

¹³⁰ Klesch az említett prédikációt 1675. november 18-án tartotta a hamburgi dómtemplomban. A szövegben több helyütt a Bibliában is előírt császárhűségre szólítja fel a lutheránus hallgatókat, ld. például: „Nu möchte ein Röm. Catholischer / der ohngefahr in der Kirche wäre / einwenden und sagen: Du Lutherischer Praedicante / nu redestu wohl / und so solls auch seyn. Allein / Ihr Lutheraner / thut ihr solches auch in der Taht? Seyd ihr auch gut Käyserisch? Antwort: Ja! in allwege: Gut Käyserisch / und gut Evangelisch: das soll der rechtschaffenen Reichs-Lutheraner ihr Wort seyn. Reichs-Lutheraner / sage ich: die unter des Heil. Röm. Reichs Polickey / und des Käysers Botmäßigkeit leben“ *Evangelica Status Ratio* 1675, i. m. Hij[v]. De a magyar viszonyokról is beszél a szövegben: „Wer ist wohl in Ungerland Ihrer Käys. und Königl. Maj. treuer gewesen / als die Evang. Stände und Städte? Wie denn die That und Erfahrung bezeugen hat / daß kein Evang. Stand oder Stands-Person / einiger Untreu / Meineyd oder Rebellion hat können mit Warheit bezüchtiget; viel weniger überzeuget oder überführet werden / als aus den gemachten und executirten Justitien-Proceß gar klar erhellet / da man siehet / daß unter denen Justificirten Graffen Nadasy, Zrini und Frangepan allzumahl Röm. Catholisch / und keiner deroselben Lutherisch gewesen.“ *Uo.*, Hij[r]. Ezután saját elfogatásáról és a gályarab prédikátorok esetéről is beszámol.

¹³¹ Utalás a bibliai Sirák fia könyvére: „27. Zweierley Volck bin ich von hertzen feind, dem dritten aber bin ich so gram, als sonst keinem. 28. Den Samaritern, den Philistern, vnd dem tollen pöbel zu Sichem.“ Lutherbibel, 1545, Sir. 50. 27–28.

¹³² „VND wo euch jemand nicht annemen wird / noch ewer Rede hören / So gehet eraus / von dem selben Hause oder Stad / vnd schüttelt den staub von ewren Füßen.“ Lutherbibel, 1545, Matth. 10. 14.

darvon. Wie ist es dem ehrlichen Doktor Schuppio bey ihnen ergangen?¹³³ Es were mir unmöglich, unter diesen Leüthen zu wohnen. Ich predige nu nicht mehr, sondern schreibe nutzliche und sinnreiche Sachen, wenn ich nur auch schon in einem ruhigern Stande were, und Mittel hette.

Mein großgeehrter Herr wolle mir nur hochgünstig das Diploma Palatinale zu Wege bringen und meinen Sohn mit inseriren lassen,¹³⁴ als denn wollen wir Ihrer kayserlichen Majestät treüe Dienste erweisen, und zu dero Hoheit solche Sachen schreiben, die sich auch in der Welt sollen cum applausu sehen lassen.

Haec fasciculo iam obsignato scripsi praesente Bielkio Bibliopola nostro, cuius impensis multa nunc sum editurus Deo propitio, cuius prononeae Te Vir Magnifice devote amando perstoque

Tuorum Illustrium Virtutum Admirator perpetuus Daniel Kleschius

Jena In aedibus Domini Bielkii
den 23. Junii Anno 1677.¹³⁵

II.

Nürnberg, 1677. augusztus 5.

Daniel Klesch Peter Lambecknek,

(ÖNB Cod. 9517, 7r–8r, a hozzá tartozó két Memoriale: 9r–11r)

Dem Hochedelgebohrnen und Gestrengen Herrn Herrn Peter von Lambeck, Römischer Kayserlicher Majestät wirklichen Rath-Historiographo und Bibliothecario etc. etc. Meinem Hochgeehrtesten Herrn und viel vermögenden Patron Wienn¹³⁶

Hochedelgebohrner, Gestrenger und Hochgelahrter Herr von Lambek,
Mein Hochgeehrtester Herr und Patron,

Ich lasse doch noch nicht ab, meine allerunterthänigste Zuflucht bey käyserlicher Majestät zu suchen, und solches zwar vermittelst Euer Hochedelgebornen Gestreng

¹³³ Johann Balthasar Schupp (1610–1661, Hamburg), lutheránus teológus, költő, szatirikus művek szerzője, 1649-től haláláig a hamburgi Jakobikirche lelkésze. Műveinek hangneme miatt összetűzésbe keveredett a város egyházi vezetőségével, 1657-től megtiltották neki, hogy műveit a városban publikálja. Ezután Wolfenbüttelben jelentek meg az írásai, prédikációiban gyakran hamburgi híveit is megfedtte bűnös életmódjuk miatt.

¹³⁴ Christoph Daniel Klesch (1658, Sopron – 1699 után) 1671-től a wittenbergi egyetemen teológiát, később Danzig és Königsberg után 1676-tól Jénában jogot hallgatott, itt disszertációját az utazók jogairól írta (*De Jure Peregrinantium*, 1680, Jena, RMK III 3041) Peter Müller jogász-professzor vezetésével, exiliuma után Nemescsón lett lelkész.

¹³⁵ A levél hátlapján a bal alsó sarokban: „Memoriale alterum obsignato iam fasciculo ingestum”.

¹³⁶ Eredeti címzés a levél hátlapján (8v).

und dero hohen Ansehens. Was ich durch unseren hochfürstlichen sächsischen Hoofmarschallen (tit.) Herrn Bernhard Pflugeng eingesendet,¹³⁷ wird sonder Zweifel richtig eingehändiget worden seÿn, ob ich schon hiervon keine Nachricht erhalten. Demselben zur Folge sende ich auch gegenwärtiges und darbey ettliche Exemplarien mehr, so viel ich deren noch beyhänden, die meisten habe ich noch vor zweÿen Jahren an curfürstliche Durchlauchtigkeit nach Trier gesendet, allwo sie nicht unangenehm gewesen. Der unverhoffte Hintrit hats verhindert, daß dieselben nicht hochfeÿerlich an kayserlicher Majestaten sind recommendiret worden.¹³⁸

Ich verlange nichts mehr, als das Praedicatum eines Comitis Palatini Caesarei für mich und meinem [!] Sohn, Christoff Daniel, sintemahl ich dasselbe nicht lang werde zu geniessen haben. Meine meiste Zeit habe ich schon fast dahin gelebet. Ich suche mir nu eine Reichsstadt zur bequemen Wohnung, da ich mich niederlasse. Weiss aber, mein hochgeehrtester Herr, einen gewissen Vorschlag zu thun, da ich Ihrer kayserlichen Majestät, meinem allergnädigsten Kayser und Herrn und dero Ertzhause zuträgliche und allerunterthänigste Dienste leisten kan, werde ich auff allergnädigsten Befehl, so bereit, als schuldigst erfunden werden.

Hette ich nur Mittel und Freÿheit an Ort und Stelle hinzureisen, würde ich mich gewiss bemühen der Malcontenten ihre Heimlichkeiten zu erfahren und dieselben an meinem Hochgeehrtesten Herrn und Patron zu berichten. Ich muss nu jetzt in dem Elendstand herumb wollen, daß es zu erbarmen, der ich hiebevör in meinen schönen Gütern gesessen, umb welche mich unverdienterweise Herr Graff Volkra gebracht, über welchen ich und meine arme unerzogene 5. Kinder schreien und seüffzen.¹³⁹

Mein ältester Sohn, Christoff Daniel Kleschen studiret Jura zu Jena.¹⁴⁰ Im Fall nun dieser mein Vorschlag beliebt, und Mittel herbey geschaffet werden, kan man es nur dahin an (tit.) Herrn Johann Schiltern Juris Consultum und verordneten hochfürstlichen sächsischen Hoof-Rath, meinen grossen Patron berichten,¹⁴¹ als

¹³⁷ Bernhard von Pflug, ill. Pflugk (1637–1716) a Szász Választófejedelemségből származó nemes, jogi tanulmányai után politikai pályára lépett, Moritz Wilhelm szász-zei herceg hercegének titkos tanácsosa, udvarnagya, főlovászmestere volt.

¹³⁸ Karl Kaspar von der Leyen (ld. fentebb) 1676 júniusában halt meg.

¹³⁹ Daniel Kleschnek és Elisabeth Grubernek tíz közös gyermeke született, 1677 nyarán közülük öt volt életben: Katharina Elisabeth (szül. 1653, 1672-től Michael Wirth felesége), Christoph Daniel (szül. 1658, 1674-ben követte apját az exiliumba), Maria Salome (szül. 1669), Elias Daniel (szül. 1671) és Joseph Daniel (szül. 1674, ő nem sokkal később, 1677 októberében meghalt). A fiatalon elhunyt gyermekek: Christoph Daniel (1655–1656), Gregorius Daniel (1660–1665), Anna Dorothea (1662 augusztusa – 1662 októbere), Anna Juditha (1664–1665), Ezechiel Daniel (1666–1667).

¹⁴⁰ A jénai matrikula adatai szerint Christoph Daniel 1676. augusztus 19-én iratkozott be az egyetemre. Szögi László, *Magyarországi diákok németországi egyetemeken és akadémiákon 1526–1711*, Bp., ELTE Lvt., 2011 (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban, 17), Nr. 1143.

¹⁴¹ Johann Schilter (1632–1705) jogi tanulmányai után több szász herceg szolgálatában is állt. 1671-ben Jénában jogi doktorátust szerzett, majd az egyetem jogi karán tanított, emellett Bernhard szász–weimari herceg is alkalmazta mint udvari és konzisztórium tanácsost. 1678-ban, a herceg halála után Frankfurt am Mainba távozott.

dann soll ich in aller Unterthänigkeit und unverbrüchlicher Treü, käyserlicher Majestät und dero hochlöblichsten Ertzhouse zum besten gedachte Commission verrichten. Kan ich denn die Widerspenstigen zu Ablegung der Waffen bereden, will ich auch alle Möglichkeit anwenden. Wiewohl es bey denen Calvinisten hart angehen wird, so hoffe ich doch solches unsern Evangelisch Lutherischen leichtlich beyzubringen ex principiis Confessionis nostrae, daß sie mit guten Gewissen ihrer hohen Obrigkeit und natürlichen König und Herrn sich nicht widersetzen können, noch sollen. Ich habe ihnen dieses mein *Specimen fidelitatis* mit eigener Hand in meinem Gefängnüß geschrieben, durch einen Studenten zugesendet, darüber sie sehr sollen gestutzt haben. Ich weiss, ohne Ruhm zu melden, was mein schlechtes Ansehen bey ihnen gilt, sintemahl ich auch Statu integro in allen Landstühlen mitgesessen bin. Beliebet aber dieser Vorschlag nicht, und fället wegen meiner Person und Standes bedenklich vor, so hoffe ich doch von allergnädigster käyserlicher Milde das Diploma Comitum Palatini für mich und meine Söhne, damit will ich mich lassen begnügen, und mit diesen meinen Nachkommen dem Hause Oesterreich treü verbleiben, welches ich dann ehestes in der That mit allen meinen Schrifften, so ich unter Handen erweisen werde. Was ich zuvor geschrieben, ist aus Eifer der Religion geschehen. Jetzo bin ich in Nürnberg und reise nach Frankfurth am Maÿn, von dannen wieder nach Jena zu meinem Sohn, und hoffe bis zur Zeit meiner Wiederkunfft von meinem höchstgeehrtesten Herrn eine hochgünstige und erfreüliche Antwort bey obwolgedachten Herrn Hoffrath Schiltern oder Herrn Bielke allda zu finden. Wormit ich mich dessen hohen Gunst demüthigst empfehlende, lebenslang verharre

Eurer Hochedelgebornen Gestreng
unterthänig-dienstschuldigster Knecht
Daniel Klesch

Nürnberg in Eÿl

Bey schleüniger Abreise des Kauffmans, Herrn N. Gäntes aus der Niederlag den 5. August Styli Veteris Anno 1677.

P.S.

Im Fall das Diploma Palatinale verfertiget würde, wolle man ohne Maßgeben zum Praedikát des Nahmens setzen: Daniel von Kleschen auff Neüenweiler,¹⁴² daß sich dessen auch meine Nachkommen zu gebrauchen haben mögen. NB. mein Wappen kan mit einer güldenen Adlers-Feder vermehret werden, zu des Pegasi Haupte eingewunden, wie es bey meinem Kupfer zu sehen.

Memoriale Desiderii Kleschiani Ad Magnificum Dominum
Domnium Georgium a Lambek Sacratissimae Caesariae Maiestatis Consiliarium
et Bibliothecarium etc.

¹⁴² „auff Neüenweiler“ utólag beszúrva.

Dominum ac Patronum meum aestimatissimum¹⁴³

Memoriale!

1. Beÿ dem Carmine, welches ich noch in Ungarn Anno 1669. dem Herrn Grafen von Rottal, als kayserlichen Ober-Commissario dediciret, habe ich zum Ende wegen meines Sohnes ettwas angemerket, und allerunterthänigst gebethen, daß sein Nahme mit in das Diploma Palatinale gesetzt würde. Er ist nun Juris Candidatus und wird mit der Zeit auch darinn, so nur Mittel fallen, promoviren.

2. Berichte hierbey, ohne Ruhmredigkeit, daß ich nebenst denen Haupt-Sprachen, als Hebräisch, Griechisch, Latein, Deütsch, Niederländisch, auch der Polnischen, Windisch und sonderlich der ungrischen Sprache fertig kündig bin, und zugleich umb dessentwillen im Land unter dem Adel ein grosses Ansehen hatte. Denn wer mit denen Ungarn in ihrer Sprache reden kan, der hat sie schon halb gewonnen. Wie sie denn deßwegen auch auf dem Herrn Grafen von Rottal viel hielten, weil er ein fertiger Ungar war, beÿ welchem ich in hohen Gnaden gestanden, und mich versichert, daß Ihre Majestät meiner allerunterthänigsten Rede in der ersten Audi-entz noch allergnädigst eingedenk were.

3. Meine Bibliothek, welche in die 3000 Bücher bestanden, ist mir auch beÿ meiner gefänglichen Haftnehmung dissipiret worden, darinnen viel rare Schrifften gewesen, sintemal ich mich von Jugend auf darzu beflissen, und auf allen meinen Reisen sehr curious gewesen.

4. Wenn ich allergnädigste Protectionales von Ihrer römischen kayserlichen Majestät erhalten könnte, und sattsame Versicherung, wolte ich mich nach Ödenburg zu wohnen begeben, nur in Statu Seculari zu leben, und allda im Lande meine Treüe gegen Ihre Majestät wirklich bezeügen. Ita me Deus adjuvet!

Daniel Klesch von Neüenweiler etc.
In der Fruchtbringenden Gesellschaft
Der Kräftigste

NB. Aus innliegenden und mit beÿgefügtten deutschen Gedichten werden Eüre hochedle Magnificentz ersehen, daß ich unterschiedliche deütsche Reimarten (genera carminum), daran kein Deutscher jemals gedacht, zuerst erfunden, sonderlich das Alkaische und die Pindarischen Oden, nach des Cardinals Maffaei,¹⁴⁴ nachmahl in pontificatu Urbani VIII. latenischen [!] Abmessungen durchaus verfertigt.

Und hette ich nur hiermit aller Urtheile nach das Diploma Palatinale verdienet, welches ich nochmahls allerunterthänigst bitte und zu erlangen verhoffe.

¹⁴³ A cím a levél hátlapján (9v) található.

¹⁴⁴ Maffeo Barberini (1568–1644), 1623-ban VIII. Orbán néven pápává választották. Személyéről részletesebben ld. a bevezető tanulmányt.

Zu Bezeugung meiner allerunterthänigsten Dankschuldigkeit, werde ich Ihrer kaysrerlichen Majestät ettwas sonderliches zueignen.

Memoriale¹⁴⁵

Die allerunterthänigste Supplic an Ihre käyserlichen Majestät kan mein hochgeehrtester Herr durch seinem Secretario [!] in meinem Nahmen nach seinem Gutachten stellen lassen, wiewohl dieselbe schon in meinem *Specimine Fidelitatis Kleschianae* zum Beschluss alleruntethänigst gesetzt und enthalten. Sed haec omnia pro Magnificae Tuae Strenuitatis summa Prudentia et animi Integritate.

Filius meus iam laudabiles in Utroque Jure habet profectus, acri per Dei gratiam pollet judicio, applicabilis ad omnes actiones arduas et aetatem prope suam excedentes, cui amorem et affectum erga laudatissimam Domum Austriacam inculcavi, ut successu temporis in omnibus occasionibus utilissimum Instrumentum eum fore sperem.

Tres vero mihi sunt Filii: Natu maximus, Christophorus Daniel, medius: Elias Daniel, Minimus: Josephus Daniel. Tres mortui sunt, quos omnes ex una uxore: Elisabetha Gruberia a Grubenfeld Austriaca suscepi. Eam vero duxi Anno 1653. Gymnasii Sempronienensis tum Rector existens.

Anno 1658. quo natus est filius meus Christophorus Daniel, Anagrammatismos illos, Sacratissimae Suae Majestati Caesareae humillime dicavi. Haec pro Memoria. Ignosce, Vir Illustris et Magnifice, nimiae confidentiae

Servi Tui humillimi
Danielis Kleschii

Auch hoffe ichs bey dem grossen Gott zu erbitten, daß Ihre kaysrerlichen Majestät ehestes einen käyserlichen Erb- und Ertz-Printzen von der himmlischen Segen-Hand des Allerhöchsten erlangen und sehen sollen. Amen. Ita Fiat!

NB. Ich gedenke nicht mehr in den geistlichen Stande zu treten, wie ich denn viel dergleichen Gelegenheiten in Deutschland refusiret. Ich bin gesinnet, mich mit Schrifftten herfür zu thun.

NB. Die Reimen, welche mit hebräischen Characteren hierunten gesetzt, sind ungrisch, welche Sprach mit allen ihren affixis, suffixis, formationibus, etymis und terminationibus orientalis ist.

Diese Art hat noch kein Ungar gesehen, ich bin dessen erster Erfinder, und befinde, daß die ungrische Sprache nicht füglicher, als mit diesen hebräischen Characteren könne geschrieben werden.

Hiervon habe ich in die wolffenbüttelische Bibliothek 300 Exemplaria geschickt.

¹⁴⁵ A levél hátlapján (10v): „Pro Memoria!“

Fajt, Anita

Hungarian Text in Hebrew Letters: On Daniel Klesch's Linguistic Theories and Poetic Experiments

I publish two previously unpublished letters sent by Daniel Klesch in the summer of 1677 to Peter Lambeck, a confidant of Emperor Leopold I, the historian and scholar, who was the head of the imperial court library. In the paper accompanying the text edition, I examine in more detail the philosophical and poetological ramifications of the letters. The pastor of Spišská Nová Ves (Hung. Igló, Ger. Iglau) had already sent his letters from his exile in Germany, apparently with the aim of gaining favor with Emperor Leopold and the title of Comes Palatii Caesarei. The letters in question are not unknown to Hungarian literary history, but I have been able to clarify several unanswered questions about them and, most importantly, to identify the prints sent with the letters. The pastor also reports on several of his poetic experiments: writing Hungarian text in Hebrew letters and transcribing certain ancient poetic forms into German, following the example of Pope Urban VIII. We only knew of these attempts, but the sources themselves were not available until now. I examine in detail Klesch's now discovered Latin and German Alcaic and Pindaric odes, and compare them with contemporary German poetic practice. Placing Klesch's statements and texts in this dimension, it is clear that our author was breaking new ground, since he was not joining an already existing German-language practice, but was seeking to give voice to the Latin metrics of Pope Urban VIII and, through them, to the ancient tradition in German. Klesch also sent Lambeck a Hungarian poem in one of his prints, transcribed in Hebrew letters. This is a curiosity in Hungarian cultural history, which cannot be found in Hungarian literature of the 17th century, and I will therefore deal with this text and its linguistic background in more detail.

Keywords: exile in 17th century Hungary, poetology, Alcaic Odes, Pindaric Odes, early modern Hungarian literary history, Hebrew.